

Complottheorieën voor dummies?

Een onderzoek naar het denken in termen van complottheorieën



Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Doctoraalscriptie Sociologie

Eelco Karst van Aarsen
Studentnummer: 260699
Rotterdam, november 2004

Complottheorieën voor dummies?

Een onderzoek naar het denken in termen van complottheorieën

Doctoraalscriptie Sociologie

Erasmus Universiteit Rotterdam

Eelco Karst van Aarsen

Begeleiders

Dr. Dick Houtman

Dr. Stef Aupers

november, 2004

Voorwoord

Van de spreekwoordelijke ‘laatste loodjes’ is dit de állerlaatste: het voorwoord. Eindelijk verlost van ‘het protocol’, de vermaledijde “richtlijnen voor de scriptie” en de APA-norm. De stropdas mag af, de spijkerbroek mag aan. En dan kom je er ineens achter dat het vervloekte stramien eigenlijk heel nuttig is en dat je eigenlijk helemaal niet zo creatief bent als je van te voren had gedacht. En wat is er trouwens mis met ‘gewoontjes’? Vandaar dat dit voorwoord vanaf hier het gebruikelijke format zal volgen.

Deze scriptie is het resultaat van een jaar lang noeste (de ene dag/week/maand wat ‘noester’ dan de ander) intellectuele arbeid. Waar ik in het begin (onder het mom van ‘voorstudie’) kon volstaan met het surfen naar websites over complottheorieën, het (opnieuw) bekijken van *X-Files*-afleveringen en het lezen van boeken als “*The 80 Greatest Conspiracies of All Time*” en “*Conspiranoia*”, moest ik de laatste maanden ook daadwerkelijk de algemene sociologische literatuur doorspitten. In deze context wil ik dan ook mijn begeleiders Dick en Stef bedanken voor de vele literatuursuggesties (Toulmin en Seidman, OK, maar wie is toch die Max Weber over wie ze het steeds hebben?), opbouw-tips en het algehele spervuur aan ideeën. Zij hebben er dan ook voor een belangrijk deel voor gezorgd dat deze scriptie meer omvat dan een verzameling complottheorieën. Verder wil ik Paula bedanken (ook al wordt er in haar scriptie met geen woord over *mijn* hulp gerept) voor haar constante steun en aanmoedelingen, mijn ouders voor hun goed gekozen middenweg tussen onverschilligheid en bemoeienis (geen “Zoon, hoe lang gaat het nog duren?”), Jos en Dirk voor hun aanmoedigende mailtjes na mijn periodieke scriptiebesprekingen, en Inge voor haar rol als ‘bliksemafleider’ (zie: ouders). Natuurlijk had ik deze scriptie niet kunnen schrijven zonder de medewerking van de respondenten die (soms na enig overtuigen van mijn goede bedoelingen) bereid waren om aan dit onderzoek deel te nemen en hun onconventionele denkbeelden uitgebreid aan mij te verkondigen en toe te lichten. Rest mij nu alleen nog de lezer veel leesplezier toe te wensen. Veel plezier!

Eelco van Aarsen

Rotterdam, november 2004

Inhoudsopgave

| | |
|---|----|
| 1. Inleiding | 1 |
| 2. De pathologisering van complottheorieën | 4 |
| 2.1. Definities en kenmerken van het geloof in complottheorieën | 4 |
| 2.2. De pot verwijt de ketel. | 8 |
| 2.3. Postmodernistische kritiek | 13 |
| 2.4. Conclusie..... | 16 |
| 3. Probleemstelling en onderzoeksopzet..... | 18 |
| 3.1. Probleemstelling | 18 |
| 3.2. Onderzoeksopzet..... | 19 |
| 4. Resultaten en analyse | 25 |
| 4.1. De complottheoreticus als ‘ziener’ | 25 |
| 4.2. De complottheoreticus als ‘scepticus’ | 28 |
| 4.3. De complottheoreticus als ‘speler’ | 32 |
| 4.4. Drie visies op de zekerheid van kennis..... | 34 |
| 4.5. Onzekere ‘paranoia’ | 34 |
| 4.6. Het probleem van vertrouwen..... | 37 |
| 4.7. Conclusie..... | 39 |
| 5. Conclusie en discussie | 41 |
| Literatuurlijst..... | 43 |
| Bijlage 1: Vragenlijst | 47 |
| Bijlage 2: Yahoogroups | 49 |
| Bijlage 3: Respondenten | 58 |

1. Inleiding

Reports that say that something hasn't happened are always interesting to me, because as we know, there are known knowns; there are things we know we know. We also know there are known unknowns; that is to say we know there are some things we do not know. But there are also unknown unknowns -- the ones we don't know we don't know.

(Donald Rumsfeld, 12-2-2002)

This is a world that is much more uncertain than the past. In the past we were certain, we were certain it was us versus the Russians in the past. We were certain, and therefore we had huge nuclear arsenals aimed at each other to keep the peace. That's what we were certain of.

(George W. Bush, 31-5-2000)

John F. Kennedy is niet vermoord door de 'lone nut' Lee Harvey Oswald, maar is beschoten door meerdere schutters vanuit meerdere hoeken. AIDS is een vorm van biologische oorlogsvoering tegen ongewenste elementen in de samenleving. Aanwijzingen voor de aanslagen van 11 september 2001 zijn genegeerd om een aanval op Afghanistan te rechtvaardigen (en daardoor de aanleg van een oliepijpleiding mogelijk te maken en/of de door de Taliban ontmantelde heroïnehandel weer op gang te brengen). De piramide met het 'alziende oog' (het symbool van de Vrijmetselaars) met het onderschrift "Novus Ordo Seclorum" op het dollarbiljet (zie het voorblad) is het bewijs van de invloed van dit geheime genootschap op de oprichting van de Amerikaanse staat en zijn streven naar een Nieuwe Wereld Orde.

Op het internet schieten dergelijke complottheorieën, waarin alternatieve interpretaties worden gegeven aan actuele en historische gebeurtenissen, vandaag de dag als paddestoelen uit de grond. Een goed voorbeeld van de snelheid waarmee dit soms gebeurt, is het opduiken van complottheorieën omtrent de dood van Prinses Diana op het internet, slechts enkele minuten nadat de nieuwsberichten over haar dood de wereld overgingen (Vankin & Whalen, 2004: 559). In "The X-Files", één

van de meest populaire televisieseries van de jaren '90, spelen complottheorieën (over het achterhouden van bewijs van het bestaan van buitenaardse wezens door de Amerikaanse regering, de aanwezigheid van een schaduwregering die de werkelijke touwtjes in handen heeft, en dergelijke) eveneens een grote rol. In andere culturele uitingen als boeken (bijvoorbeeld van Thomas Pynchon, Don DeLillo en Dan Brown), films (bijvoorbeeld "JFK" en "Wag the Dog") en (pop)muziek (bijvoorbeeld de muziek van Tupac Shakur (Quinn, 2002) en The Wu-Tang Clan (Knight, 2000: 167)) passeren complottheorieën over leugen en bedrog eveneens regelmatig de revue. Als klap op de vuurpijl werd van de film "Fahrenheit 9/11" (waarin filmmaker Michael Moore zijn (alternatieve) visie geeft op de aanslagen van 11 september 2001 en vragen stelt over de banden tussen de familie Bush en het Saoudische koningshuis) verwacht dat deze wel eens een aanzienlijke rol zou kunnen gaan spelen in de Amerikaanse presidentiële verkiezingsstrijd (Netwerk, 23 juli 2004).

Complottheorieën lijken kortom overal om ons heen te zijn. Het is daarom des te opmerkelijker dat er tot op heden weinig empirisch onderzoek is gedaan naar een verklaring voor het denken in termen van dergelijke theorieën, terwijl veel (sociale) wetenschappers hier toch een sterke (veelal negatieve) mening over blijken te hebben. Interessante vragen blijven hierdoor onbeantwoord. Hoe kan bijvoorbeeld het floreren van complottheorieën in de laatmoderne samenleving worden verklaard in het licht van het idee dat de moderne (westerse) wereld in toenemende mate 'onttoverd' raakt? In de moderne wereld is volgens Weber (1948: 139 in: Aupers, 2004: 1; Aupers, 2004: 3) geen plaats meer voor denkbeelden waarin gebeurtenissen worden toegeschreven aan de werking van mysterieuze, onberekenbare krachten die van achter de coulissen het toneelstuk beïnvloeden. Met Webers theorie van de 'onttovering van de wereld' in het achterhoofd wordt het denken in termen van complottheorieën dan ook snel beschouwd als iets uit het verleden of uit andere (met name Arabische) landen (vergelijk Knight, 2000: 6). Aan de hand van de probleemstelling "*Hoe kan de populariteit van het complotdenken in de huidige, laatmoderne samenleving worden verklaard?*" wordt afgevraagd waarom we vandaag de dag in het 'rationele' westen toch nog zoveel complottheorieën tegenkomen. Waarom voelen sommige mensen zich aangetrokken tot het denken in termen van complottheorieën? Is deze aantrekkingskracht, zoals in de titel van deze scriptie wordt afgevraagd, simpelweg iets voor 'dummies' (sukkels) of is er meer aan de hand?

In deze scriptie zal allereerst in Hoofdstuk 2 worden ingegaan op de meer klassieke theorieën over het denken in termen van complotdenken die dit denken beperken tot het *geloof* in complottheorieën en, met Webers idee van de ‘onttovering van de wereld’ in het achterhoofd, opvatten als iets voor ‘achterlijke’ simplisten. Na een korte tussenstop in Hoofdstuk 3, waar de voor dit onderzoek gehanteerde probleemstelling en onderzoeksopzet (nader) zullen worden toegelicht, zal in Hoofdstuk 4 de vraag gesteld worden of iedereen die zich bezighoudt met complottheorieën en zich in dergelijke termen uit wel zo’n groot vertrouwen heeft in het waarheidsgehalte van complottheorieën als de klassieke theorieën over het complotdenken stellen. Tenslotte zullen in Hoofdstuk 5 de belangrijkste conclusies van dit onderzoek worden gepresenteerd.

2. De pathologisering van complottheorieën

Het gangbare beeld van de complottheoreticus is dat van een laag opgeleide, autoritaire, paranoïde, (rechtse) ‘crackpot’ (Knight, 2000: 24). Hij of zij voelt zich vervreemd van, of te zwak verbonden met de omringende samenleving en heeft complottheorieën nodig om de complexe wereld te kunnen doorgronden en zijn of haar haat, angsten en interne conflicten te kunnen projecteren op een externe vijand.

Uit de literatuur over het geloof in complottheorieën valt op te maken dat dit geloof door de meeste auteurs gezien wordt als abnormaal en in enkele gevallen zelfs als een ziekte waarvan de samenleving moet worden verlost (vergelijk Hofstadter, 1965: 6; Pipes, 1997: 38; Robins & Post, 1997). In dit hoofdstuk zal ik een overzicht geven van de pathologisering van complottheorieën zoals deze in de literatuur naar voren komt. De vraag die daarvoor gesteld moet worden is: waarom wordt het denken in termen van complottheorieën als ‘abnormaal’ (ofwel: pathologisch) beschouwd? In de volgende paragrafen zullen allereerst de definities en kenmerken van het geloof in complottheorieën, zoals deze door de auteurs worden beschreven, worden weergegeven. Hierdoor wordt inzichtelijk hoe het geloof in complottheorieën door deze auteurs gezien wordt. Vervolgens zal worden aangetoond dat de retoriek waarvan de complottheoretici zich bedienen niet wezenlijk verschilt van die van de wetenschappers die hen bekritisieren. Tenslotte zullen zowel het geloof in complottheorieën als het geloof in een wetenschap die pretendeert te kunnen bepalen wat ‘normaal’ is en wat ‘pathologisch’ is, worden bekritiseerd vanuit de ideeën van het postmodernisme.

2.1. Definities en kenmerken van het geloof in complottheorieën

In zijn klassieke essay ‘The Paranoid Style in American Politics’ beschrijft Richard Hofstadter het geloof in complottheorieën als een teken van een plaag van paranoia. Hij leent hier de term paranoia uit de klinische psychologie, maar gebruikt deze naar eigen zeggen niet in de klinische zin van het woord (1965: 3-4). Het verschil tussen een klinisch paranoïde persoon en een vertegenwoordiger van de ‘paranoid style’ zit hem volgens Hofstadter in het feit dat eerstgenoemde de gebeurtenissen in de wereld ervaart als een complot tegen *hem*, terwijl de vertegenwoordiger van de ‘paranoid

style' deze ervaart als gericht tegen een natie, cultuur of levenswijze en dus een veelheid aan slachtoffers kent (1965: 4). Andere auteurs geven ook aan dat ze het label van paranoia uitsluitend als metafoor gebruiken, al raken zij hier zo nu en dan mee in de knoop. Zo stelt Daniel Pipes (1997: 24) dat mensen die geloven in complottheorieën niet noodzakelijk aan persoonlijke (klinische) paranoia hoeven te lijden, maar dat deze twee vormen wel vaak samen voorkomen en elkaar versterken. Robins en Post (1997) vermengen deze twee vormen eveneens door enerzijds een beschrijving te geven van het binnendringen van politieke paranoia in bepaalde groepen en anderzijds psychobiografieën van klinisch paranoïde wereldleiders als Hitler, Stalin, Pol Pot en Idi Amin op te stellen.

Dat het geloof in complottheorieën door deze auteurs als paranoïde wordt gezien, hangt sterk samen met de wijze waarop zij dit geloof definiëren, namelijk: de visie dat samenzweringen de *drijvende kracht* zijn achter historische gebeurtenissen. De geschiedenis *is* een complot, in gang gezet door kwaadwillende krachten. (Hofstadter, 1965: 29; Robins & Post, 1997: 37; Lipset & Raab, 1971: 15). Een vergelijkbare definitie wordt gehanteerd door Karl Popper (1969: 341) die *'the conspiracy theory of society'* definieert als de idee dat alles wat er in de samenleving gebeurt, het gevolg is van handelingen van machtige individuen of groepen.

Aangezien samenzweringen volgens de auteurs daadwerkelijk voorkomen is het onderkennen ervan geen teken van paranoia. De gedachte dat deze samenzweringen een beslissende invloed uitoefenen op de gang van de geschiedenis, is dit volgens de auteurs *wel* (Hofstadter, 1965:29; Robins & Post, 1997: 37; Lipset & Raab, 1971: 14; Popper, 1969: 342). Popper merkt hierbij op dat samenzweringen ten eerste zeldzaam zijn en voor zover zij voorkomen geen significante invloed hebben op de aard van het sociale leven -het verdwijnen van samenzweringen zou ons, volgens Popper, met grofweg dezelfde problemen achterlaten-, en ten tweede, dat zij zelden succesvol zijn. Pipes (1997: 21) borduurt voort op dit onderscheid tussen relatief insignificante samenzweringen en (waan)ideeën over allesbepalende samenzweringen door te spreken over 'conspiracies' die daadwerkelijk voorkomen, en 'conspiracy theories' die hij definieert als de angst voor niet-bestaande samenzweringen.

Afwezigheid van toeval

Een eerste kenmerk van het geloof in complottheorieën is volgens de auteurs dus de gedachte dat het leeuwendeel van de gebeurtenissen die plaatsvinden het directe gevolg is van doelbewust handelen van personen (Hofstadter, 1965: 32; Popper, 1969: 341; Lipset & Raab, 1971: 17; Wood, 1982: 409) in plaats van het idee dat gebeurtenissen verklaart dienen te worden vanuit complexe processen, ook wel aangeduid als de *'stream of history'* (Hofstadter, 1965: 32) en onbedoelde effecten van bewust handelen (Popper, 1969: 342; Hofstadter, 1965: 36). De kritiek op complottheoretici richt zich dikwijls op de noodzaak dat elk voorval -hoe willekeurig dit ook lijkt- in de complottheorie ingepast moet worden en een rol moet spelen in de verklaring. Toeval ontbreekt en de samenzweerders worden gezien als onfeilbaar rationale actoren met superieure macht (Hofstadter, 1965: 36):

Unlike the rest of us, the enemy is not caught in the toils of the vast mechanism of history, himself a victim of his past, his desires, his limitations. He is a free, active, demonic agent. He wills, indeed he manufactures, the mechanism of history himself, or deflects the normal course of history in an evil way. He makes crises, starts runs on banks, causes depressions, manufactures disasters, and then enjoys and profits from the misery he has produced. (Hofstadter, 1965: 32)

Haarscherp onderscheid tussen goed en kwaad

Doordat complottheoretici de voor hen negatieve gevolgen (volgens de auteurs) als gepland ervaren, zien zij zich verwickeld in een strijd van het goede (henzelf) tegen het ultieme kwaad (de 'vijand') (Hofstadter, 1965: 31; Robins & Post, 1997: 37; Pipes, 1997: 22). Dit idee van een strijd van 'het goede' tegen 'het kwade' kan als tweede kenmerk van het geloof in complottheorieën worden onderscheiden. Deze strijd wordt door de complottheoreticus in apocalyptische termen verwoord. Hofstadter (1965: 29-30) zegt hierover:

The paranoid spokesman (...) traffics in the birth and death of whole worlds, whole political orders, whole systems of human values. He is always manning the barricades of civilization. He constantly lives at a turning point: it is now or never in organizing resistance to conspiracy. Time is forever just running

out. (...) Properly expressed, such warnings serve somewhat the same function as a description of the horrible consequences of sin in a revivalist sermon: they portray that which impends but which may still be avoided. They are a secular and demonic version of adventism.

Dit haarscherpe onderscheid tussen ‘het goede’ en ‘het kwade’ berust op een extreme vorm van moralisme; de gedachte dat waarden en normen algemeen geldend en stabiel zijn (Lipset & Raab, 1971: 6). In de sociologische literatuur over het autoritarisme van de werkende klasse wordt dit moralisme eveneens in verband gebracht met denken in termen van complottheorieën (Lipset, 1971: 120-121; Lipset & Raab, 1971: 13). Afwijking van de (in de ogen van de complottheoreticus) algemeen geldende waarden en normen wordt zodoende gezien als een complot met het omverwerpen van de ‘status quo’ als doel.

Imitatie van de wetenschap

Een derde kenmerk dat door auteurs wordt onderscheiden is de aanwezigheid van een quasi-intellectuele elite van complottheoretici -door Hofstadter (1965: 36) ‘*higher paranoid scholarship*’ genoemd- die de ‘echte’ wetenschap imiteert in haar zoektocht naar controleerbare feiten en het gebruik van voetnoten (Hofstadter, 1965: 36-37). Volgens Hofstadter (1965: 38) leidt het verzamelen en documenteren van feiten door de complottheoreticus, in tegenstelling tot bij de meeste intellectuele uitwisselingen, niet tot een dialoog met de wereld buiten zijn eigen groep. Het verzamelen van feiten is in dit geval uitsluitend een defensieve handeling die de complottheoreticus tegen informatie beschermt die zijn ideeën niet versterken. Robins & Post (1997: 8) herhaalt deze stelling: waar de echte wetenschapper zijn hypothesen toetst met de bereidheid om deze te verwerpen als het bewijs de hypothesen tegenspreekt, kent de complottheoreticus de waarheid reeds en zoekt hij slechts naar bevestiging, waardoor zijn waarnemingen selectief zijn. Pipes (1997: 33) waarschuwt verder dat we hier niet van doen hebben met formeel geschoolde, gerespecteerde academici, maar met autodidacten die niet in de gevestigde instituten zijn doorgedrongen. Door (al dan niet behaalde) titels als ‘Dr’ en ‘Professor’ te gebruiken en elkaars werk te citeren krijgen complottheoretici volgens Pipes (1997: 33-34) het voorkomen van wetenschappelijkheid, maar Pipes (1997: 49) drukt zijn lezers op het hart dat deze

complottheoretici niet de wetenschappelijke krenten, maar eerder de klonten in de pap zijn.

2.2. De pot verwijt de ketel...

Het wetenschappelijke van ‘paranoia’

Een nadere blik op de door de auteurs onderscheiden kenmerken van het geloof in complottheorieën zal duidelijk maken dat de visie van complottheoretici, zoals deze in de door de auteurs onderscheiden kenmerken tot uiting komt, grote gelijkenissen vertoont met die van het Verlichtingsmodernisme. Het Verlichtingsmodernisme wordt door Toulmin (1990) beschreven als een vorm van wetenschapsbeoefening met een grote mate van zelfvertrouwen. In tegenstelling tot een meer sceptisch modernisme dat haar eigen grondslagen en bevindingen constant betwijfelt (en ook vindt dat zij dit moet doen), ziet de wetenschap van het Verlichtingsmodernisme zichzelf als ‘brenger van zekerheid’. Wetenschappelijke bevindingen worden zodoende gezien als sluitend en algemeen geldig. De objectiviteit van de wetenschap en haar rol als ‘hofleverancier’ van kennis geniet in deze wetenschapsopvatting veel vertrouwen. Zoals gezegd zijn dergelijke eigenschappen in bepaalde mate terug te vinden in de door de auteurs beschreven kenmerken van het geloof in complottheorieën.

Het eerste onderscheiden kenmerk is dat complottheoretici zich niet tevreden stellen met een verklaring die gebaseerd is op iets als ‘toeval’. Complottheoretici zijn pas content als zij het gehele causale verband inzichtelijk hebben gemaakt. Wood (1982: 411, 429) laat zien dat het denken in duidelijk te onderscheiden oorzaken en gevolgen, zoals complottheoretici dat doen, de norm was onder hoogopgeleiden in de hoogtijdagen van het Verlichtingsideaal. Dit Verlichtingsideaal werd gekenmerkt door een groot vertrouwen in de gedachte dat een rationeel handelend individu door zijn handelen veranderingen in de wereld teweeg kan brengen, en dat gevolgen zodoende (achteraf) verklaard kunnen worden uit dit handelen. De in die tijd heersende gedachte was dat toeval niet bestond en dat mensen die zich op dergelijke noties moesten beroepen hiermee blijk gaven van hun onvermogen om de werkzame krachten te onderscheiden. Zo bezien zijn mensen die denken in termen van complottheorieën helemaal niet ‘onwetenschappelijk’, maar zijn zij juist uiterst rationalistisch in hun drang naar een volledige verklaring voor gebeurtenissen.

Het tweede kenmerk van het geloof in complottheorieën, het geloof in een haarscherp onderscheid tussen goed en kwaad, vertoont eveneens duidelijke parallellen met de ideeën van het Verlichtingsmodernisme. Waar de aanhangers van een meer sceptisch modernisme zich onthielden van universele morele oordelen, werd het geven van universeel geldige morele oordelen in de hoogtijdagen van het Verlichtingsmodernisme *wel* als taak van de filosofie gezien (Toulmin, 1990: 32). De ‘goedheid’ van iets werd zodoende niet gezien als iets dat afhankelijk was van de context en het geval in kwestie, maar als iets dat in algemeen geldende wetten kon worden beschreven (Gellner, 1992: 82-83).

Uit de imitatie van de wetenschap, zoals dat als derde kenmerk uit de literatuur kan worden gedestilleerd, blijkt tenslotte dat complottheoretici een sterk vertrouwen hebben in het bestaan van een absolute waarheid en de mogelijkheid om deze waarheid te vinden en te beschrijven. Door voort te bouwen op eerdere publicaties, zoals complottheoretici volgens de auteurs doen, kan de waarheid steeds beter worden weergegeven. Hierin imiteert de ‘higher paranoid scholarship’ dus niet alleen de *vorm* van de moderne wetenschap (met citaten en voetnoten), zoals de auteurs beweren, maar ambieert zij tevens het zelfde doel als het Verlichtingsmodernisme: het blootleggen van de absolute waarheid die zich achter de zichtbare werkelijkheid verschuilt.

Complottheoretici worden dus al met al door de auteurs bekritiseerd op hun sterke geloof in causaliteit, hun geloof in een haarscherp onderscheid tussen goed en kwaad, en hun vertrouwen in de mogelijkheid om de absolute waarheid die zich achter de zichtbare werkelijkheid verschuilt te vinden. Het is echter maar de vraag of de auteurs die het geloof in complottheorieën pathologiseren zo ver af staan van dit geloof als zij zelf impliceren. Hier onder zal worden aangetoond dat deze auteurs zelf blijk geven van een grote schatplichtigheid aan het Verlichtingsmodernisme, waarna betoogd zal worden dat deze wetenschapsopvatting en de pathologisering die daar uit voort kan komen in de kern eigenlijk bijzonder onwetenschappelijk is.

De schatplichtigheid aan het Verlichtingsmodernisme

Zoals gezegd kenmerkt het Verlichtingsmodernisme zich door een ‘zekere’ wetenschapsopvatting, die in contrast staat met een meer sceptische wetenschapsopvatting waarin bevindingen constant moeten worden betwijfeld en er dus nooit zekerheid is. Deze zekerheid brengt hen in de luxepositie om morele

uitspraken te doen over de ‘goedheid’ van bepaalde ideeën. In deze paragraaf zal zichtbaar worden dat de auteurs net als complottheoretici zich op deze aspecten baseren op de ideeën van het Verlichtingsmodernisme en in die aspecten dus weinig van hun gepathologiseerde ‘opponenten’ verschillen.

De meeste auteurs die het denken in termen van complottheorieën pathologiseren blijken net als de Verlichtingsmodernisten een groot vertrouwen in hun (wetenschappelijk gefundeerde) uitspraken te hebben. Pipes bijvoorbeeld, heeft zoveel vertrouwen in de mogelijkheden van de (sociale) wetenschap om de werkelijke toedracht van gebeurtenissen te achterhalen dat hij zich gelegitimeerd voelt om een onderscheid te maken tussen ‘conspiracies’; samenzweringen die daadwerkelijk voorkomen, en ‘conspiracy theories’, de angst voor niet-bestaande samenzweringen (Pipes, 1997: 21). Hoewel *vooraf* niet altijd kan worden ingeschat hoe bepaalde gebeurtenissen zullen gaan verlopen, bestaat wel het vertrouwen dat men de invloed van de verschillende factoren *achteraf* bloot kan leggen. Zodoende bestaat het vertrouwen dat men kan aantonen dat de gebeurtenissen niet veroorzaakt werden door een samenzwering van duistere individuen of groepen, maar door het in elkaar grijpen van verschillende factoren en onbedoelde gevolgen van handelen. In zijn boek brengt Pipes (1997) net als Robins en Post (1997) dit vertrouwen tot uiting door enkele historische gebeurtenissen waarover complottheorieën bestaan, weer te geven in hun complotloze, ‘werkelijke’ hoedanigheid.

Net zoals dat in het Verlichtingsmodernisme gebeurde, voelen de wetenschappers zich in de pathologisering van complottheorieën (wetenschappelijk) gelegitimeerd en geroepen om morele uitspraken te doen over de ‘kwaadaardigheid’ van complottheorieën. Vanuit de overtuiging dat zij het zelf bij het juiste eind hebben, nemen de auteurs stelling tegen complottheoretici. Deze hebben het, zo luidt de redenering, niet alleen bij het verkeerde eind, hun (waan)ideeën moeten zelfs worden verdreven! Pipes nodigt zijn lezers uit om (met behulp van door hem opgestelde vuistregels) deel te nemen aan de strijd tegen de complottheorieën (1997: 49). Uit de ontvangst van de boeken van Patricia A. Turner en Jodi Dean blijkt eveneens dat sommige wetenschappers het als de publieke taak van de wetenschap zien om de wereld van complottheorieën te verlossen. In haar boek beschrijft Turner (1993) de geschiedenis en functie van geruchten over complottheorieën in de Afrikaans-Amerikaanse gemeenschap. De interpretatie die Turner aan deze theorieën geeft is dat deze complottheorieën niet zo zeer als letterlijke beschrijvingen moeten worden

genomen, maar een meer symbolische functie hebben voor het omgaan met het leven van alledag. Robins & Post (1997: 64 in: Knight, 2000: 13) heeft niet zo zeer moeite met deze interpretatie als wel met het feit dat Turner de onjuistheid van deze geruchten onderkent, maar de denkbeelden niet veroordeelt. Jodi Deans (1998) boek over het geloof in ontvoeringen door buitenaardse wezens en een complot binnen de overheid werd eveneens fel bekritiseerd in de media op grond van het feit dat zij dergelijke ideeën niet op voorhand veroordeelde (Knight, 2000: 21).

Het onwetenschappelijke van de pathologisering van complottheorieën

Vanuit het oogpunt van de auteurs verschilt de activiteit die zij zelf bedrijven - objectieve, zekere wetenschap- wezenlijk van die van complottheoretici -die maar wat aanmodderen met vooringenomen 'pseudo-wetenschap'. Pipes (1997) onderstreept dit verschil door in zijn boek de door hem aangehaalde complotliteratuur in de literatuurlijst in hoofdletters weer te geven, zodat deze visueel te onderscheiden is van 'respectabele', wetenschappelijke literatuur. Hofstadter (1965: 37) ziet tevens een verschil tussen de 'paranoid style' en de echte wetenschap in de (volgens hem) merkwaardige sprong van de verbeelding, die in het eerste geval gemaakt wordt bij de interpretatie van de vele verzamelde feiten. Impliciet geeft Hofstadter hiermee aan dan deze interpretatiesprong bij 'echte' wetenschap geen rol speelt of in elk geval niet merkwaardig is. De door de auteurs gebezigde redeneringen lijken echter meer op die van complottheoretici dan zij wellicht geneigd zijn toe te geven. Net als de complottheoretici die menen te weten wat waar en onwaar, en wat goed en kwaad is, baseren de auteurs zich (zoals zal blijken) in hun pathologisering van complottheorieën eveneens op dit soort (onwetenschappelijke) denkbeelden. In eerste instantie maken zij zich hieraan schuldig door zich in hun kritiek op complottheoretici te beroepen op iets als 'gezond verstand'. Waar mensen normaal gesproken het intuïtieve gevoel ontwikkelen op welke wijze gebeurtenissen *niet* verlopen, is deze ontwikkeling (volgens de auteurs) bij complottheoretici gestremd (Namier, 1952: 4 geciteerd in: Hofstadter, 1965: 40 en Pipes, 1997: 38). Pipes (1997: 37) geeft het volgende voorbeeld als illustratie van het gebrek aan gezond verstand van complottheoretici:

Robert Welch, founder of the John Birch Society, once raised the possibility that the influential Senate Republican leader Robert Taft had contracted

cancer and died due to “a radium tube planted in the upholstery of his Senate seat.” Why is this claim plainly absurd? Because Democrats do not kill their political opponents; Senate furniture cannot be rigged in such a way; killing someone with radium poisoning makes no sense; and the source is someone with a record of outlandish conspiracism.

De uitspraken die Pipes hier doet, zoals de bewering dat Democraten hun politieke tegenstanders niet vermoorden, zijn echter even ongefundeerd als de bewering van Welch die stelt dat Democraten dat *wel* doen. Zowel Pipes als Welch baseren zich voor hun uitspraken op hun eigen ideeën over wat *wel* en wat *niet* waar is. Pipes (1997: 38; Aupers, 2002: 315) meent desalniettemin dat er een strikt, objectief onderscheid te maken is tussen ‘rationele’ wetenschappelijke theorieën en ‘irrationele’ complottheorieën. Hiervoor geeft hij de lezer een aantal vuistregels mee om complottheorieën van ‘echte’ kennis te kunnen onderscheiden. Deze vuistregels omvatten gezond verstand, kennis van de geschiedenis en het vermogen om de patronen van complottheorieën te herkennen. Zo ziet iemand die gebruik maakt van gezond verstand volgens Pipes (1997: 39) in dat “*the more elaborate an alleged plot is, the less likely it exists*“. Het wetenschappelijke gehalte van deze uitspraak is echter miniem. Zo bezien maakt Pipes gebruik van het soort onwetenschappelijke redeneringen als die hij zelf bestrijdt (Aupers, 2002: 316).

In hun oordelen over de gepercipieerde psychische gestoordheid van complottheoretici beroepen de auteurs zich eveneens op hun eigen ideeën over wat *wel* en wat *niet* waar is. Dit komt het sterkst naar voren in Sigmund Freuds beschrijving van een klinisch paranoïde patiënt (“Het geval Schreber”), waarin hij de paranoia van deze patiënt verklaart vanuit diens onderdrukte homoseksuele verlangens (Freud, 1986: 71-75). Freud wil de complottheoreticus (of in dit geval de ‘patiënt’) laten zien dat de krachten waarover hij zich bekommert, niet spelen in de maatschappij, maar in de diepere lagen van de psyche (Melley, 2000: 17 in: Aupers, 2002: 317). In dit geval vindt er een ‘*interpretive contest*’ plaats tussen de complottheoreticus en de wetenschapper, waarbij beide interpretaties een waarheidsclaim maken. Beide interpretaties ontspruiten echter uit dezelfde gedachte; namelijk dat er niet direct waarneembare krachten schuilgaan achter de zichtbare werkelijkheid. Freuds beschrijving van paranoia heeft derhalve veel gemeen met de

‘paranoïde’ redeneringen van zijn patiënten (Melley, 2000: 17 in: Aupers, 2002: 317; Melley, 2002: 67).

Er kan concluderend gesteld worden dat het denken in termen van complottheorieën, zoals dat door de auteurs wordt beschreven, eigenlijk een stuk minder ver afstaat van het denken in termen van hun ‘zekere’ wetenschap dan de auteurs wellicht bereid zullen zijn om toe te geven. Enerzijds baseren de complottheoretici zich op de wetenschapsopvattingen waaraan de auteurs zelf ook schatplichtig zijn. Anderzijds blijkt dat de auteurs zich in hun pathologisering van complottheorieën moeten beroepen op hun eigen (onwetenschappelijke) ideeën over hoe de wereld is en hoe deze behoort te zijn. Zo bezien werpen de auteurs zich op als ‘profeten’ van de wetenschap die (ten onrechte) pretenderen zicht te hebben op de ‘diepere’, niet direct waarneembare werkelijkheid die verscholen ligt voor niet-wetenschappers. Hierdoor menen zij op wetenschappelijke gronden uitspraken te kunnen doen over wat ‘normaal’ en wat ‘pathologisch’ is. Dit zijn echter geen wetenschappelijke bevindingen, maar waardeoordelen die voortkomen uit hun persoonlijke opvattingen. Hiermee gaan zij hun wetenschappelijke ‘boekje’ te buiten en zijn hun analyses zodoende moeilijk te onderscheiden van de ‘pseudowetenschappelijke’ complottheorieën die zij zelf zo hardvochtig bestrijden (vergelijk Weber, 1948: 153 in: Houtman, 2003: 6).

In de volgende paragraaf zullen zowel het geloof in complottheorieën als het geloof in een ‘zekere’ wetenschap worden bekritiseerd vanuit de wetenschapsopvattingen van het postmodernisme.

2.3. Postmodernistische kritiek

Hoewel sommige auteurs (zoals eerder bleek) een oproep doen om complottheorieën te bestrijden, zijn zij toch van gedachte dat de ergste excessen van het geloof in complottheorieën reeds in het verleden hebben plaatsgevonden of in andere (niet-westerse/Arabische) landen gezocht moet worden (Pipes, 1997; Robins & Post, 1997 in: Knight, 2000: 6). De verwachting hierbij is dat complottheorieën zich in de huidige westerse wereld steeds verder in de marges van de samenleving zullen terugtrekken. Deze gedachte vertoont grote gelijkenis met het concept van de ‘*knowledgeable society*’. Lane (1966) stelt dat in een dergelijke samenleving politiek en ideologie steeds verder naar de achtergrond zullen worden verdrongen als gevolg

van de toenemende verspreiding van en waardering voor wetenschappelijke kennis. In de ontwikkeling tot een 'knowledgeable society' worden bovennatuurlijke en irrationele ideeën van de werkelijkheid vervangen door op ervaring gestoelde ideeën over causale relaties (Lane, 1966: 651), die -verderop in het traject tot een volwaardige 'knowledgeable society'- op hun beurt weer worden onderworpen aan objectieve waarheidscriteria (Lane, 1966: 655).

Het afgenomen vertrouwen in de superioriteit van wetenschappelijke kennis

Dit vertrouwen in de superioriteit van wetenschappelijke kennis is de afgelopen decennia sterk afgenomen aan de hand van wat Lyotard (1984 in: Seidman, 1998: 225-228) "*The Postmodern Condition*" heeft genoemd. Volgens Lyotard kan wetenschappelijke kennis zichzelf niet legitimeren, maar heeft zij verhalen nodig om kennis samenhang en richting te geven (het zogenaamde 'narratief weten'). Hoewel de moderne wetenschap de 'Grote Verhalen' als religie en mythologie achter zich poogde te laten ten faveure van de zoektocht naar een objectieve waarheid, kan zij niet zonder verhalen. In plaats van op religie of mythologie steunt de wetenschap nu echter op zogenaamde 'meta narratieven'; de (overkoepelende) Grote Verhalen van bijvoorbeeld de Verlichting. In dit geval wordt de richting van het wetenschappelijk denken gedictieerd door een verhaal van de vooruitgang van de mensheid, weg van eerdere 'barbaarse' tijden. Dit blijft echter een moralistisch verhaal (waarin het goede het kwade overwint) dat niet met kennis te staven is. De basis van wetenschappelijke kennis verschilt dus niet wezenlijk van de verguisde religie of mythologie. Deze paradox van de wetenschap als een paleis gefundeerd op drijfzand leidde tot een steeds grotere twijfel aan de (door de Verlichting gepropageerde) hiërarchie van kennis (met wetenschappelijke, objectieve kennis op het pluche). Men ging zijn blik steeds meer richten op de onderliggende fundering van (sociaal-) wetenschappelijke theorieën, resulterend in de ideeën van het postmodernisme. Dit postmodernisme heeft zichzelf tot doel gesteld om de wetenschap te zuiveren van misplaatste waarheidsclaims door te onderzoeken of deze claims in feite niet meer zeggen over het gezichtspunt van de onderzoeker zelf dan over de beschreven sociale werkelijkheid (Houtman, 2003: 18). De vraagstelling richt zich zodoende op zaken als bijvoorbeeld de vraag of natuurkundige theorieën over snel tegen elkaar bewegende (en daardoor stoere, mannelijke) deeltjes niet meer zeggen over de bedenkers van deze theorieën (in de praktijk veelal mannen) dan over de beschreven 'werkelijkheid'.

Het afgenomen geloof in het bestaan van een buitenempirische werkelijkheid

Een dergelijke betwijfelings van de basis van wetenschappelijke kennis kan gezien worden als een radicalisering van de 'onttovering van de wereld'. De gedachte dat er een kenbare, maar niet direct waarneembare, 'echte' sociale werkelijkheid verborgen ligt achter (of onder) de alledaagse sociale werkelijkheid, werd steeds meer in twijfel getrokken (Houtman, 2003: 5-6). Er zijn geen 'betoverde' krachten die van achter de coulissen het schouwspel dirigeren en door de wetenschap kunnen worden beschreven. We leven aldus in een wereld waarin men steeds meer inziet dat een wetenschap die absolute zekerheid geeft, niets meer is dan een fabeltje.

Bezien vanuit het postmodernisme kan dus zowel het geloof in complottheorieën als het geloof in absolute waarheidsvinding van de wetenschap worden bekritiseerd op dezelfde gronden; beiden gaan er namelijk van uit dat zij een direct en zuiver zicht hebben op 'de werkelijkheid' die zich 'voorbij de cultuur' bevindt (Houtman, 2003: 18) en dus overal en ten alle tijden geldig is. Zowel de wetenschapper als de complottheoreticus pretendeert als het ware bij God op schoot te zitten en -ieder in tegenstelling tot de ander: de onwetenschappelijke complottheoreticus of de geïndoctrineerde wetenschapper- een onvertroebeld zicht te hebben op 'de werkelijkheid', waardoor zij een objectieve betekenis aan de wereld kunnen geven (Houtman, 2003: 5).

Het in kaart brengen van de wereld

Het geloof in complottheorieën kan in het licht van de afgenomen zekerheid gezien worden als poging om deze zekerheid te behouden of nieuwe zekerheid te creëren in de complexe wereld waarin wij leven, door deze wereld in kaart te brengen. Door de onderlinge verbanden tussen verschillende personen en groepen nauwkeurig te beschrijven, vindt dit in kaart brengen van de wereld zelfs letterlijk plaats (vergelijk Jackson, 2000). In principe is er met de poging om (delen van) de wereld in kaart te brengen (ook vanuit postmodernistisch perspectief) niets mis; sterker nog, auteurs als Fredrick Jameson (1988, 1991) en Fran Mason (2002) stellen dit zelfs voor. Jameson gebruikt in dit verband de term 'cognitive mapping'; wat hij ziet als een middel waarmee mensen uiting kunnen geven aan hun ideeën over de sociale en klasse-relaties in een wereld waarin het individu niet langer in staat is om zijn omgeving te doorgronden (Jameson, 1988: 351). Aangezien volgens Jameson de totaliteit niet meer te overzien is, moeten mensen dergelijke kunstgrepen uitvoeren om de wereld te

kunnen begrijpen. Alhoewel de totaliteit zelf dus niet af te beelden is, biedt een ‘cognitive map’ volgens Jameson *wel* de mogelijkheid om de complexiteit van de bestaande sociale relaties in de huidige wereld te begrijpen. In die zin kan een ‘cognitive map’ gezien worden als een soort schatkaart: het is geen kopie van de werkelijkheid, maar eerder een hulpmiddel om ‘echte kennis’ mee op te kunnen graven (Mason, 2002: 42). Wat mensen zien als ‘kennis’ (en dus ook complottheorieën) wordt zodoende vanuit postmodernistisch perspectief gezien als analogie van, of metafoor voor de werkelijkheid, hoewel het de werkelijkheid zelf *niet* is. Het is, in de woorden van Mason (2002: 42) “een kopie zonder origineel”.

Waar complottheoretici volgens Jameson en Mason in de fout gaan, is door een complottheorie als natuurgetrouwe afbeelding -vergelijkbaar met een foto- van de totaliteit te zien en deze vervolgens als absolute waarheid te beschouwen. Jameson (1988: 356; Mason, 2002: 40) beschouwt complottheorieën dan ook als een “*poor person’s cognitive mapping in the postmodern age*”; een verbasterde poging die gedoemd is tot falen, aangezien deze de complexiteit van de huidige tijd niet adequaat weet te beschrijven.

Vanuit postmodernistisch perspectief is het probleem dus niet dat mensen denken in termen van complottheorieën (of wetenschappelijke theorieën), maar dat mensen geloven dat ze de (absolute) waarheid weergeven en dus meer zijn dan ‘slechts’ verhalen.

2.4. Conclusie

In dit hoofdstuk is gedemonstreerd dat het denken in termen van complottheorieën door de (in paragraaf 2.1 en 2.2) besproken auteurs voornamelijk als iets abnormaals of pathologisch wordt gezien. Tevens is gesteld dat het denken in termen van complottheorieën, zoals dat door deze auteurs wordt beschreven, eigenlijk een stuk minder ver afstaat van het denken in termen van hun ‘zekere’ wetenschap dan de auteurs wellicht bereid zullen zijn om toe te geven. Beiden tonen zich schatplichtig aan de wetenschapsopvattingen van het Verlichtingsmodernisme, en net als de ‘onwetenschappelijke’ complottheoretici moeten de auteurs zich in hun betoog beroepen op hun eigen (onwetenschappelijke) ideeën over hoe de wereld is en hoe deze behoort te zijn. In paragraaf 2.3 is tenslotte gedemonstreerd dat de postmodernistische auteurs er niet zozeer problemen mee hebben dat mensen *denken*

in termen van complottheorieën, maar meer dat mensen *geloven* dat deze theorieën adequate beschrijvingen van de werkelijkheid zijn.

3. Probleemstelling en onderzoeksopzet

In het vorige hoofdstuk is duidelijk gemaakt dat verschillende wetenschappers verschillende ideeën hebben over hoe het verschijnsel ‘denken in termen van complottheorieën’ moet worden verklaard. Door deze auteurs is echter verrassend weinig grondig empirisch onderzoek verricht onder mensen die denken in termen van complottheorieën. In deze scriptie wil ik de theorievorming over dit denken verrijken met een empirische fundering.

In dit hoofdstuk zal allereerst de probleemstelling voor deze scriptie nader worden toegelicht. Vervolgens zullen de keuzes voor het type onderzoek en de gehanteerde methoden worden toegelicht, waarna de dataverzameling zal worden besproken. Tot slot zullen de data-analyse methoden worden beschreven.

3.1. Probleemstelling

De meeste auteurs die in het vorige hoofdstuk de revue passeerden hielden zich voornamelijk bezig met een dogmatisch *geloof* in complottheorieën door dit geloof te definiëren als de visie dat samenzweringen de drijvende kracht zijn achter historische gebeurtenissen, en deze gedachte vervolgens te bekritisieren op haar dogmatische karakter. Dit doet mij echter denken aan het tv-programma “*Idols*” waarin bijzonder ongetalenteerde zangers en zangeressen bewust worden geselecteerd voor de voorrondes en vervolgens worden bekritiseerd op hun gebrek aan talent. In deze scriptie zal ik geen dergelijke, strenge ‘voorselectie’ maken en mij dus ook niet beperken tot deze smalle definitie, maar mij richten op het *denken in termen van complottheorieën*. Dit denken *kan* (maar hoeft niet) de gedaante aannemen van een onwrikbaar geloof, maar wordt in eerste instantie gekenmerkt door de neiging om de terminologie van complottheorieën op (actuele) gebeurtenissen toe te passen. In dit verband betoogt Spark (2001: 58-59) om te spreken over ‘conspiracy practices’, waarmee hij niet doelt op deelname aan samenzweringen, maar op deelname aan het denken in termen van complottheorieën; op de neiging tot deze denkwijze en het vermoeden of zelfs de verwachting dat er iets ‘onder de pet’ wordt gehouden. In navolging van Spark zal ik voor deze denkwijze de term ‘complotdenken’ (*‘thinking conspiratorially’*) hanteren. Dit resulteert in de voor dit onderzoek gehanteerde

probleemstelling: “Hoe kan de populariteit van het complotdenken in de huidige, laatmoderne samenleving worden verklaard?”

3.2. Onderzoeksopzet

Type onderzoek

Het beeld van complottheoretici als een wantrouwende, paranoïde ‘groep’, zoals in het vorige hoofdstuk is weergegeven, lijkt niet zo één-twee-drie uit te nodigen tot het doen van veldwerk. Mijn bemoeizucht werd ook zo nu en dan met argusogen aangezien, waardoor ik kon rekenen op een wedervraag als “*You aren’t working for COINTELPRO are you???*” en “*There is the possibility that you are researching this topic in order to find ways to discourage other ‘contesters’ in the future.*” Als klap op de vuurpijl werd er zelfs aan mijn bestaan getwijfeld; een bericht waarin een respondent over mijn onderzoek vertelde, werd beantwoord met:

*To whom it may concern. There is no such person as ‘Eelco van Aarsen’. Dick Eastman, who invented that character, is a fucking idiot, a lamer and a confirmed nutcase. The dumb son of a bitch believes that George Bush lit the fuse on “thermite bombs” to bring down the WTC towers.*¹

Dit wantrouwen verklaart wellicht (mede) waarom er tot op heden weinig (systematisch), empirisch onderzoek is uitgevoerd onder mensen die zich met complottheorieën bezighouden. Gezien het wantrouwende karakter van de populatie, de afwezigheid van gedegen empirisch onderzoek op het gebied van het denken in termen van complottheorieën en het ontbreken van concrete, toetsbare hypothesen, is gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksopzet. De kracht van dit type onderzoek is dat het de mogelijkheid biedt om de beweegredenen van de participanten te achterhalen. Door de participanten aan het woord te laten kunnen daarnaast vooraf onvoorziene inzichten aan het licht komen (Maxwell, 1996: 17-18).

¹ Zie: http://groups.google.nl/groups?hl=nl&lr=lang_en|lang_nl&ie=UTF-8&oe=UTF-8&selm=fd12f075.0403170508.67a3b48c%40posting.google.com

Methoden van onderzoek

In een oriënterende fase van het onderzoek is op internet gezocht naar geschreven bronnen waarin complottheorieën werden bediscussieerd. Deze bronnen (websites, en berichten op nieuwsgroepen en mailinglists) boden evenwel onvoldoende inzicht in de achterliggende motieven voor bijdrage aan dergelijke discussies, zodat is besloten om deze mensen zelf te benaderen en vragen voor te leggen. Door middel van gestructureerde vragenlijsten met ongestructureerde (open) antwoordmogelijkheden is getracht de beweegredenen te achterhalen van de mensen die zich met dit onderwerp bezighouden.²

Het gebruik van open vragen (in combinatie met grote (oprekbare) invulvelden) bood de respondenten de ruimte om de vragen zo uitgebreid als zij wilden te beantwoorden. Hierdoor kon een grote hoeveelheid ‘rijke’ data worden vergaard, waarin respondenten de mogelijkheid kregen om de vragen in hun eigen terminologie te beantwoorden en uitspraken toe te lichten en van nuance te voorzien.

Doordat de term ‘conspiracy theory’ (‘complottheorie’) verre van neutraal is, bestaat de kans dat mensen die zich in dit onderwerp interesseren zichzelf niet als complottheoreticus zullen bestempelen. Een goed voorbeeld hiervan is Michael Moore, die in zijn nieuwste boek “Klauwen af van mijn land!” (net als in zijn film “Fahrenheit 9/11”) vragen stelt over de banden tussen de familie Bush en het Saoudische koningshuis. Moore (2003: 15-16) stelt, in de voor hem kenmerkende, humoristische stijl:

Welnu, ik heb het niet op complottheorieën, behalve dan als ze waar zijn of betrekking hebben op tandartsen. Ik ben ervan overtuigd dat alle tandartsen een keer bij elkaar zijn gekomen en besloten hebben dat het grote geld zit in wortelkanalen en een volledige serie röntgenfoto's, elke keer dat je je laat behandelen.

Het gebruik van een beladen term als ‘conspiracy theories’ brengt dus het risico met zich mee dat mensen minder snel geneigd zijn deel te nemen aan het onderzoek, al is in de oriënterende fase gebleken dat deze term soms als ‘geuzennaam’ wordt gebruikt. Een neutralere term als ‘contested knowledge’ (betwiste kennis) heeft als nadeel dat

² Zie Bijlage 1 voor de vragenlijst

potentiële respondenten deze term mogelijk niet als zodanig zouden herkennen, waardoor zij zich niet geroepen zouden voelen tot deelname. Om dit dilemma op te lossen is er voor gekozen om deze termen naast elkaar te gebruiken; in de inleiding van de vragenlijst werd de term ‘contested knowledge’ daarom vergezeld van de tekst “*With contested knowledge I mean an alternative view on certain events than the ‘generally accepted’ view (sometimes termed ‘conspiracy theories’)*”. Het geven van een eenduidige definitie van een complottheorie is geen makkelijke opgave, temeer de definitie van een ‘samenzwering’ (en daarmee een theorie over een samenzwering, ofwel een samenzwerings- of complottheorie) sterk verschilt van wat men in de praktijk onder een complottheorie verstaat. De juridische term ‘samenzwering’ wordt in het *Lycaeus Juridisch Woordenboek* gedefinieerd als een “geheim verbond dat zich meestal een illegale daad ten doel stelt”. Het vermoeden van een docent dat twee studenten hebben samengewerkt bij een individueel paper kan hiermee gezien worden als een theorie over een samenzwering, dus als een samenzwerings- of complottheorie. De meeste mensen zullen dit echter niet als een complottheorie beschouwen, maar de vraag wanneer de omvang van een samenzwering (in termen van het aantal ‘slachtoffers’ of op grond van andere denkbare criteria) groot genoeg is, is moeilijk te beantwoorden. Om dit probleem te omzeilen is er in het onderzoek voor deze scriptie geen scherpe afrastering gemaakt van wat nu *wel* en *niet* als complottheorie kan gelden, maar is volstaan met een redelijk ‘losse’ omschrijving van “een alternatieve visie op gebeurtenissen die verschilt van de ‘algemeen geaccepteerde’ visie”. De nadere invulling van wat een complottheorie precies is, kwam hierdoor bij de respondent zelf te liggen.

Het onderzoeksveld

Het veldwerk voor dit onderzoek is uitgevoerd op het internet. Hiervoor zijn een aantal redenen op te voeren. Allereerst staat het internet te boek als broeikas en thuisbasis van complottheorieën (Pipes, 1997: 35; James, 2001: 63; Parker, 2001: 196; Steward, 1999: 18 in: Dean, 2002: 91). Het rondklikken op internet heeft volgens Pipes (1997: 35) zelfs een hypnotiserende werking, waardoor men volgens hem mogelijk sneller vatbaar is voor het geloof in dergelijke theorieën. Ten tweede biedt het internet mogelijkheden om respondenten open vragen te stellen zonder de anonimiteit van de respondenten in gevaar te brengen. De aanname hierbij is dat dit een positief effect zal hebben op de respons, gezien het wantrouwende karakter van de

populatie. Alhoewel het denken in termen van complottheorieën ook in Nederland voorkomt (vergelijk het artikel 'De CIA heeft Pim vermoord' in *De Volkskrant*, 18 mei 2002 en theorieën omtrent de aanwezigheid van 'mannen in witte pakken' na de Bijlmerramp) lijkt dit fenomeen in de Verenigde Staten wijder verspreid te zijn. De oorzaken hiervan verdienen in mijn ogen een onderzoek op zichzelf en zullen in deze scriptie buiten beschouwing worden gelaten. Een derde (pragmatische) reden om de dataverzameling op het internet te verrichten is dan ook de mogelijkheid om de standpunten van deze Amerikaanse respondenten mee te nemen in het onderzoek.

Twee veelgenoemde punten van kritiek bij het doen van onderzoek op internet zijn, ten eerste, de nog altijd ongelijk verdeelde toegang van mensen tot het internet, waardoor het trekken van een op toeval gebaseerde ('random') steekproef onmogelijk is. Ten tweede vormt het probleem van 'digibetisme' een obstakel; Dat mensen in principe toegang hebben tot het internet (met een computer thuis, op het werk of bijvoorbeeld in een openbare bibliotheek), wil niet zeggen dat deze mensen de benodigde computervaardigheden bezitten om met behulp van de computer een vragenlijst 'online' in te vullen (Fricker & Schonlau, 2002: 11). De eerste beperking speelt in dit onderzoek geen rol van betekenis aangezien dit onderzoek zich bij uitstek richt op internetgebruikers die zich met discussies over complottheorieën bezighouden. Het trekken van een op toeval berustende steekproef behoort dan ook niet tot de doelstellingen. Verder is het probleem van digibetisme verminderd door het invullen van de vragenlijsten niet wezenlijk anders te laten verlopen dan het plaatsen van een bericht op een nieuwsgroep.

De respondenten zijn gevraagd om een vragenlijst in te vullen door te verbinden met een webserver op het internet (door op een 'link' te klikken) en de vragen aldaar in te vullen. Deze methode, die door Babbie (2003: 265) Computerized Self-Administered Questionnaire (CSAQ) wordt genoemd, genoot de voorkeur boven het afnemen van vragenlijsten via e-mail om een aantal redenen: Ten eerste kan op deze wijze een uniforme opmaak worden gerealiseerd zonder gebruik te maken van speciale software. Een webbrowser waarmee men normaal gesproken ook op internet 'surft' is voldoende. Ten tweede kan deze uniforme opmaak gerealiseerd worden zonder de vragenlijst als 'attachment' mee te sturen; de gedachte hierbij is dat veel mensen e-mails met een attachment van een onbekende persoon wellicht direct (ongelezen) zouden verwijderen uit angst voor computervirussen. Ten derde heeft deze werkwijze het voordeel dat de respondent de keuzemogelijkheid heeft om zijn of

haar naam en e-mailadres achter te laten -een probleem bij het afnemen van enquêtes via e-mail, aangezien hiermee de herkomst van het bericht kan worden achterhaald en anonimiteit zodoende niet kan worden gegarandeerd. Zodoende was het voor de respondenten mogelijk om hun anonimiteit te behouden. Bij respondenten die hun e-mailadres achterlieten, bestond de mogelijkheid om onduidelijkheden in de antwoorden op te helderen, terwijl dit bij respondenten die totaal anoniem wilden blijven logischerwijs onmogelijk was. Opmerkelijk genoeg is van de mogelijkheid tot volledige anonimiteit weinig gebruik gemaakt; uiteindelijk kozen slechts 2 van de 34 respondenten ervoor om geen contactinformatie achter te laten.

Twee plaatsen op het internet waar discussies plaatsvinden en kunnen worden teruggelezen, zijn het zogenaamde 'Usenet' en de zogenaamde 'mailinglists'. Usenet bestaat uit een verzameling nieuwsgroepen die hiërarchisch geordend zijn naar onderwerp. Op deze nieuwsgroepen kunnen gebruikers berichten plaatsen ('posten') en lezen, waardoor discussies mogelijk zijn. Het bediscussiëren van complottheorieën vindt doorgaans plaats in de nieuwsgroep 'alt.conspiracy', waarvan de beschrijving luidt: "*Be paranoid -- they're out to get you*". In deze nieuwsgroep waren in de eerste helft van 2004 ruim 9.000 verschillende 'posters' verantwoordelijk voor meer dan 70.000 berichten.³ In deze nieuwsgroep is op twee manieren getracht respondenten te werven. Allereerst door de meest actieve 'posters' direct te e-mailen. Deze e-mailadressen konden worden verzameld met behulp van 'netscan' van Microsoft⁴, waar statistieken van het gebruik van nieuwsgroepen worden bijgehouden. Daarnaast zijn op verscheidene momenten verzoeken tot deelname aan het onderzoek in de nieuwsgroep zelf geplaatst. Hierdoor werd ook de mogelijkheid tot deelname voor passieve gebruikers (gebruikers die zelf niet veel berichten plaatsen, maar deze wel lezen) en geanonimiseerde gebruikers (gebruikers die hun werkelijke e-mailadres verborgen houden) geboden.

Mailinglists zijn elektronische nieuwsbrieven die doorgaans via e-mail worden verzonden. Door een bericht te sturen naar een bepaald e-mailadres, wordt dit bericht automatisch doorgestuurd naar alle 'abonnees' van de mailinglist die aan dat e-mailadres is verbonden. Het internetbedrijf Yahoo biedt onder de naam 'Yahogroups' dergelijke faciliteiten (gratis) aan. Een (flink) aantal van deze groepen

³<http://netscan.research.microsoft.com/ReportCard.asp?timespan=y&searchfor=alt.conspiracy&searchdate=6%2F30%2F2004>

⁴<http://netscan.research.microsoft.com/about/>

richt zich op het bediscussiëren van complottheorieën. Binnen deze groepen⁵ zijn eveneens ‘posters’ direct benaderd via e-mail en zijn er op meerdere momenten oproepen naar de mailinglists verstuurd. In totaal zijn er voor dit onderzoek 34 interviews afgenomen⁶. De overgrote meerderheid van deze respondenten is Amerikaans (29 van de 34). Mogelijke speelt, zoals al eerder is verondersteld, het complotdenken in de Verenigde Staten een grotere rol dan in andere landen. Verder is beheersing van de Engelse taal ook een vereiste om in de nieuwsgroep alt.conspiracy en de verschillende yahoogroups te kunnen participeren. In lijn hiermee blijken alle respondenten (ook de niet-Amerikaanse) woonachtig in landen of gebieden (in het geval van Victoria, Canada) waar Engels de voertaal is.

Data-verwerkingsmethode

Om de verkregen informatie inzichtelijk te maken is overgegaan tot het construeren van ideaaltypen. Dit zijn typen die het fenomeen dat wordt onderzocht in zijn meest ‘zuivere’ vorm omschrijven (De Jong, 1999: 109-110). Het is belangrijk om te realiseren dat ideaaltypen een constructie zijn van de onderzoeker; een ideaaltype kan zodoende niet als zodanig in de ‘werkelijke wereld’ worden teruggevonden. Zo zal er geen enkele organisatie bestaan die exact overeenkomt met Max Webers ideaaltype van de bureaucratie, maar met behulp van dit ideaaltype kan men wél bepalen of organisatie ‘A’ meer bureaucratisch is dan organisatie ‘B’, of dat organisatie ‘A’ meer lijkt op een bureaucratische organisatie dan op een ander organisatietype. Met behulp van ideaaltypen kunnen werkelijke onderzoekseenheden (in dit onderzoek de respondenten) dus langs de ‘meetlat’ worden gehouden om te bepalen in hoeverre de onderzoekseenheden aan de kenmerken van een bepaald ideaaltype voldoen. In het volgende hoofdstuk zullen de door dit onderzoek verkregen resultaten hun neerslag vinden en zal het gehanteerde ideaaltypische onderscheid tussen verschillende vormen van het complotdenken uit de doeken worden gedaan.

⁵Zie Bijlage 2 voor een volledige lijst van de ‘Yahoogroups’ waar naar respondenten is gezocht

⁶Zie Bijlage 3 voor de lijst van respondenten

4. Resultaten en analyse

Hoewel de in Hoofdstuk 2 besproken auteurs in hun analyse uitsluitend oog hebben voor het *geloof* in complottheorieën kan worden afgevraagd of iedereen die zich bezighoudt met complottheorieën en zich in dergelijke termen uit wel zo'n groot vertrouwen heeft in het waarheidsgehalte van deze theorieën als door deze auteurs wordt gesuggereerd. In dit hoofdstuk zal deze vraag aan de hand van de verzamelde empirische gegevens worden beantwoord. Hiervoor zal een ideaaltypisch onderscheid worden gemaakt tussen de complottheoreticus als 'ziener', de complottheoreticus als 'scepticus', en de complottheoreticus als 'speler'.

Allereerst zal in dit hoofdstuk de typologie van complotdenkers worden toegelicht, waarna zal worden gedemonstreerd dat de drie onderscheiden typen complotdenkers parallellen vertonen met drie wetenschapsvisies die er ieder verschillende opvattingen over de zekerheid van kennis op nahouden. Tenslotte zal met behulp van het gehanteerde ideaaltypische onderscheid worden gezocht naar een verklaring voor de populariteit van het complotdenken in de huidige, laatmoderne tijd.

4.1. De complottheoreticus als 'ziener'

De complottheoreticus als 'ziener' komt grotendeels overeen met het beeld van de complottheoreticus dat in Hoofdstuk 2 wordt geschetst. De denkwijze van de complottheoreticus als 'ziener' vertoont (zoals ook al in Hoofdstuk 2 bleek) grote gelijkenissen met de ideeën van het Verlichtingsmodernisme. Beiden gaan er namelijk van uit dat er een niet direct waarneembare werkelijkheid is, die achter de zichtbare werkelijkheid verborgen ligt. Deze werkelijkheid is echter wel kenbaar, zolang men hier maar op de juiste manier naar zoekt. Als gevolg hiervan kan 'waarheid' accuraat worden afgebeeld. De complottheoreticus als 'ziener' is, net als de Verlichtingsmodernist, van gedachte dat hij of zij reeds in het bezit is van de waarheid of dit ooit zal geraken. Het complotdenken van de complottheoreticus als 'ziener' krijgt zodoende vorm als een rotsvast geloof in de juistheid van bepaalde theorieën; complottheorieën worden gezien als complete en accurate beschrijvingen van bepaalde gebeurtenissen die als zodanig kunnen worden afgebeeld en teruggevonden. Een aantal respondenten geeft dit aan:

There is a lot of truth being posted that the mainstream media does not reveal.

R4

I don't believe the truth has been revealed about the 9/11 attacks, so I read on to find the truth. R4

I read and learn about contested knowledge to learn what is really going on. Most of what we read in the mainstream media are all lies and fabrications meant to lead us to the same conclusions. There is much going on behind the scenes that they never show us. This is our way of finding out what's going on behind the scenes. R7

Het vinden van deze achterliggende ‘waarheid’ gaat voor dit type complotdenkers doorgaans gepaard met een gevoel van het ontwaken uit een droom. Ook hiermee vertoont dit denken gelijkenissen met het proces van waarheidsvinding zoals dit door het Verlichtingsmodernisme wordt ervaren: eenmaal in het bezit van de waarheid meent men niet meer vatbaar te zijn voor naïeve denkbeelden (vergelijk Lyotard, 1984 in: Seidman, 1998: 225-228) (mythologische of religieuze denkbeelden in het geval van het Verlichtingsmodernisme of ideeën over een ‘complotloze’ toedracht in het geval van het complotdenken). Men is nu niet meer vatbaar voor de propaganda, maar heeft een helder zicht op de werkelijkheid.

It didn't make sense right away, but eventually I learned enough to where it clicked and it became clear what happened. Since then my life has been totally changed. I am no longer controlled by the media. I've been awakened to the truth of our world. R7

It opened my eyes to the real world. R9

We all become more alive and more clear minded when we have the truth. R15

Als hun ogen eenmaal zijn geopend, heeft de complottheoreticus als ‘ziener’ een helder zicht op de ‘echte’ werkelijkheid; de samenzweerdere zijn zichtbaar en de ‘werkelijke’ toedracht van gebeurtenissen is blootgelegd. Zodoende kan de werkelijke

gang van zaken worden verkondigd; anderen kunnen worden geïnformeerd over de misdaden waarvan zij zich niet bewust zijn.

Most people do not really understand that Watergate was a plan to make Nelson Rockefeller president and to depose a President that was challenging David Rockefeller for leadership of the Council on Foreign Relations. R18

The two recent US wars (Afghanistan and Iraq) were each based on lies and were conducted for wealth and power; but worst of all, 9-11 was a mass-murder inside job false-flag frame up that murdered over 2000 people in order to create the 'mainstream' mass-opinion that we must send our sons to fight, kill and die in foreign lands for our 'national security'. R18

The war on Iraq is a sham, just like our U.S. President. The war on terrorism had nothing to do with Iraq. G.W. Bush was simply finishing an old score for his dad. But moreover, I believe Bush is just a puppet for the illuminati who pulls the strings for all wars that have happened since WWI. 9/11 was orchestrated to begin WWII, to take away American's rights to eventually bring in the one world government, one world religion and one world financial system. The U.S. will be destroyed in a catastrophic event so that out of the ashes, like the phoenix bird, a new government, a one world government can arise. This will be the government of the Anti-Christ. R4

Many of the conspiracy 'theories', are far from theories, Some of them, such as 911, the OKCity Bombing, the shoot-down of TWA flight 800, the assassination of JFK, etc., are clearly crimes by 'insiders' with the government of the US. Anyone that takes the time to do the work to find out the details will easily come to these conclusions. The only reason this is not known by the mainstream American/World public is because of the US Courts, the US Congress, the US Administration, and the US Intelligence Services are repressing the sources and replacing them with false cover stories. This is clear to those that have taken the time to look, and aren't afraid to know the truth. R15

De complottheoreticus als ‘ziener’ kan concluderend worden omschreven als een persoon die van mening is dat hij in het bezit is gekomen van de ‘waarheid’; die in tegenstelling tot de meerderheid van de mensen doorheeft hoe de vork in de steel zit en weet wie de samenzweerdere zijn. Discussies op het internet hebben in dit licht vooral tot doel om de ‘massa’ te informeren en te overtuigen van de wandaden die tegen ze worden gepleegd.

4.2. De complottheoreticus als ‘scepticus’

Terwijl het complotdenken van de complottheoreticus als ‘ziener’ gelijkenissen vertoont met de ideeën van het Verlichtingsmodernisme lijkt het complotdenken van de complottheoreticus als ‘scepticus’ juist grote overeenkomsten te vertonen met de ideeën van een meer sceptisch modernisme. Waar eerstgenoemde van mening is dat hij of zij in het bezit is van de waarheid of dit ooit zal geraken, ziet laatstgenoemde in dat een dergelijke zekere, ‘verlichte’ staat onbereikbaar is. In tegenstelling tot het Verlichtingsmodernisme kenmerkt het sceptisch modernisme zich namelijk door een grote mate van bescheidenheid in haar doelstellingen (Toulmin, 1990: 29, 42). Volgens sceptici kunnen alleen vragen die de menselijke waarneming niet te buiten gaan, worden beantwoord en dan nog kan er geen zekerheid worden gegeven (Toulmin, 1990: 29-30). Een scepticus zal zich dan ook voorzichtig uitdrukken en geen universele waarheidsclaims maken. Een dergelijke voorzichtigheid is ook terug te vinden bij het complotdenken van de complottheoreticus als ‘scepticus’; hoewel men veelal van mening is dat de ‘officiële’ waarheid niet klopt, is men van mening dat de werkelijke toedracht in het ongewisse blijft. Zoals een respondent zegt:

All I know is the official story does not hold water. I don't know which of many alternatives is true. R17

Deze onzekerheid kan als het belangrijkste aspect van het complotdenken van de complottheoreticus als ‘scepticus’ worden beschouwd. In een aantal citaten geven respondenten expliciet aan dat de door hun (momenteel) aangehangen theorie best wel eens onjuist zou kunnen zijn:

I would prefer to find that what I believe in turns out to be true fact. I also know that I am not correct about everything, so of course some of what I believe will turn out to be false. I will then readjust my world view to fit the facts - unlike so many who prefer to adjust the facts to fit their world view. R2

We have already scored so many total victories in our search for the truth that an occasional failure of the alternate theory must not only be expected, but welcomed as well. Moreover, I personally do not hold 100% views on most subjects. It is a question of percentage of probability as it concerns an event. When I feel that the percentage of probability for one explanation of events reaches 75% or more then I conclude that it is best to assume that explanation to be the correct one. This does not preclude the possibility that additional factual information on the subject will reverse the explanation. However, this very rarely happens. R19

Het fundamentele wantrouwen van de complottheoreticus als ‘scepticus’ ten opzichte van de ‘officiële’ versie van het verloop van gebeurtenissen in combinatie met een grote mate van onzekerheid over de juistheid van alternatieve theorieën, uit zich in een fundamenteel sceptische grondhouding ten opzichte van informatie. Geen enkel bericht kan zonder meer als waar worden aangenomen. Zoals enkele respondenten aangeven:

I question all media - I listen to what is NOT being said. R1

I believe some [conspiracy theories], I disbelieve others, I'm sceptical of all of them. in short I take a scientific view. R2

Questioning everything and believing nothing but my own perception of Truth has served me well, and I have almost always been proven right. Even if not nearly fast enough for my liking! (If only the powers that be would not dismiss people with a brain as being conspiratorial or paranoid. I am neither, but I don't believe even 1% of what I read or hear in mainstream media.). R22

I have always questioned EVERYTHING as my father raised me to 'believe nothing' until I had processed the information and found whether it resonated with me or not. R22

Deze scepsis blijkt zich niet alleen tot de 'officiële' versie te beperken, maar wordt ook op complottheorieën zelf toegepast. Alhoewel de hieronder geciteerde respondenten aangeven eerder geneigd zijn om de alternatieve versie te accepteren, wordt deze niet zonder meer als 'waar' aangenomen:

Everything is up for scrutiny. Everything. Do I believe everything I read, of course not. However, some so called 'conspiracy theories' make a hell of a lot more sense than this TV bull. There used to be this thing called common sense. It doesn't seem to be so common anymore. R28

Conspiracies exist, maybe not to the extent that some fanatics imply, but simply it would be naive to think that the general public knows everything about everything. R30

While there is a lot of conspiracy information that is blatantly false, or even worse, a deliberate hoax, there is a great deal of it that has redeeming value. One must do their own research and come to their own conclusions based on fact. R25

Complottheorieën worden dus niet klakkeloos voor waar aangenomen, maar worden onderworpen aan een zelfde (grondige) inspectie als de 'officiële' versie. Ook hierin lijken de opvattingen van de complottheoreticus als 'scepticus' op die van wetenschappers die de ideeën van een meer sceptisch modernisme aanhangen. Beiden proberen namelijk zelf de feiten te verifiëren en te falsifiëren; eerder verricht onderzoek wordt gerepliceerd om meer vertrouwen te krijgen in de conclusies van dat onderzoek. De complottheoreticus als 'scepticus' is dus zowel sceptisch ten opzichte van de 'officiële' versie als ten opzichte van alternatieve theorieën en onderneemt pogingen om de 'feiten' te verifiëren en een eigen versie van de gebeurtenissen te construeren:

I try not to believe nor disbelieve these theories, but rather to gather knowledge and try to piece together truth from the various aspects of such theories that make sense, explain facts that perhaps before seemed unclear, etc. For instance, I have no way of knowing if a man was ever on the moon. I will never be able to prove or disprove whether someone has gone to the moon without going myself. Therefore, I am interested in those who contest the reality of the Apollo missions, interested in those observations that make them doubt the reality of the moon landings, but would never tell someone we 'have not gone to the moon' or that we have. I could only present the various facts and theories that I have gathered. R5

People come to me for info because I do not believe anything until I check all of the numbers and facts. R6

With the internet, you have more sources of information, I feel it is a responsibility to pursue this information and decide based on the data gathered what to believe. R27

De complottheoreticus als ‘scepticus’ kan dus al met al worden gekenschetst als iemand die een grote mate van wantrouwen heeft ten opzichte van zowel de ‘officiële’ versie van gebeurtenissen als wel ten opzichte van de veelheid aan alternatieve versies. Om toch een bepaalde basis te creëren om beslissingen op te funderen, onderzoekt de complottheoreticus als ‘scepticus’ zelf de feiten en probeert hij of zij een eigen versie van de gebeurtenissen te construeren. Voor deze waarheidsconstructie speelt de discussie op internet een belangrijke rol; feiten kunnen worden bediscussieerd, additionele feiten kunnen worden ingebracht en theorieën van anderen kunnen nieuwe verbanden aan het licht brengen die helderheid kunnen verschaffen. De waarheidsconstructie speelt zich dus meestal niet in een vacuüm af, maar vindt plaats in dialoog met andere geïnteresseerden. De slotsom is echter dat de complottheoreticus als ‘scepticus’ nooit zekerheid kan geven; informatie is altijd onvolledig en er is altijd een andere interpretatie van de feiten mogelijk. Een echte scepticus zal zelfs zijn eigen conclusies voortdurend blijven betwijfelen.

4.3. De complottheoreticus als ‘speler’

Waar de ideeën van de complottheoreticus als ‘ziener’ en de complottheoreticus als ‘scepticus’ in hun opvattingen veel weg hebben van het gedachtegoed van respectievelijk het Verlichtingsmodernisme en een meer sceptisch modernisme, vertoont het complotdenken van de complottheoreticus als ‘speler’ parallellen met de ideeën van het postmodernisme. Zowel voor het complotdenken van de complottheoreticus als ‘speler’ als voor het postmodernisme speelt de zoektocht naar een algemeen geldende waarheid geen grote rol van betekenis. Het postmodernisme gaat er immers van uit dat alle kennis contextgebonden is, waardoor het opgraven of construeren van een algemeen geldende ‘waarheid’ een onmogelijke opgave is. Voor een postmodernist geldt dat er een pluriformiteit van waarheidsclaims kan bestaan, waarin de ene waarheidsclaim niet ‘hoger’ staat dan de ander. Zo bezien kunnen er dus voor de complottheoreticus als ‘speler’ meerdere varianten van een complottheorie naast elkaar en tegenover een ‘officiële’ versie bestaan, zonder dat daarmee één van deze als ‘waar’ moet worden bestempeld. Waar de complottheoreticus als ‘ziener’ in het bezit is van de waarheid en de complottheoreticus als ‘scepticus’ voortdurend verschillende ‘waarheden’ betwijfelt, tegen elkaar afweegt en construeert, is het waarheidsgehalte van complottheorieën voor de complottheoreticus als ‘speler’ al met al van ondergeschikt belang, zoals de volgende citaten aangeven:

Alternate viewpoints from the mainstream news, and sometimes advanced information. Sometimes, be it real or fabricated, it can be interesting/entertaining reading. I am also a person that doesn't believe everything he reads, but tries to see the forest through the trees. R14

It's wonderful to see something ‘new’ [...] whatever the degree of plausibility. R16

Of ze nu wel of niet plausibel geacht worden, bij de complottheoreticus als ‘speler’ draait het vooral om het creatieve aspect van complottheorieën; complottheorieën moeten in de eerste plaats vermaken:

It's an exercise in thinking beyond the 'given' structures of the life-world as presented by the mainstream corporate media. To a significant extent, conspiracy thinking is a creative act, almost an artistic mode of thought. The least interesting conspiracy thinking is the type that seems baldly to proclaim "I'm blaming the fact that I don't feel very good about myself on THOSE people!" [...] It's enjoyable to build contingent and multiple models of what's plausible, to what degree, and why. Also, it's fascinating to see how others have constructed narratives about 'what's really going on' or 'who's really behind things' and even who the 'real' puppet masters 'are', etc. R16

I find it interesting that things aren't always as they seem. R3

I sometimes glean valuable insights into the topic from posters and, being naturally curious about human thought processes, I am fascinated by the way individuals interpret information.[...]There is no single theory that I unreservedly support/believe, but some of the detailed investigations undertaken by individuals are staggering in their attention to minutiae. Further, the obsessive attention to details - some of which simply are not 'visible' to anyone but the researcher - amuses me. R33

Voor de complottheoreticus als 'speler' heeft het complotdenken dus vooral een functie als bron van vermaak. In dit opzicht doet het complotdenken van de complottheoreticus als 'speler' sterk denken aan het postmodernisme van Baudrillard en Haraway. Baudrillard (1993: 95) omschrijft het postmodernisme als "*playing with the pieces*". Volgens hem is het maken van een exacte afbeelding van de wereld onmogelijk; er zijn geen spiegels, alleen maar trucs met spiegels. Discussies over (wetenschappelijke) theorieën kunnen volgens Baudrillard hierdoor geen uitsluitsel meer bieden. Als reactie op deze ontwikkeling gaat het postmodernisme over op wat Baudrillard omschrijft als het spelen met de overblijfselen van het moderne (dus het niet-'post-'moderne) denken dat de dingen nog van betekenis en zin voorzagt. Waar het 'spelen' van Baudrillard een weemoedige bijklank heeft -een soort spelen omdat er niets anders meer te doen is- is het 'spelen' van Haraway (2001: 28) veel vrolijker: het verlies van de waarheid zorgt voor grote vrijheid die geuit kan worden door met behulp van '*serious play*' de ironie van de dingen te herontdekken. Het

postmodernisme van Baudrillard en Haraway kan al met al worden gezien als het idee dat men kan volstaan met het spelen met kennis waarvan duidelijk is geworden dat deze toch geen richting meer kan geven. Het complotdenken vervult voor de complottheoreticus als ‘speler’ dezelfde functie: het maakt het mogelijk om te spelen met kennis (of met leemtes in kennis). Het complotdenken biedt mogelijkheden om buiten de gangbare denkkaders te opereren; om te fantaseren over mogelijke verklaringen voor zaken waarvan de ‘officiële’ verklaring betwist wordt, zonder dat hiermee een aanspraak op de waarheid wordt gemaakt.

4.4. Drie visies op de zekerheid van kennis

In het voorgaande is gedemonstreerd dat er drie typen complotdenkers te onderscheiden zijn en dat deze typen grote gelijkenissen vertonen met drie wetenschapsvisies. Deze drie wetenschapsvisies verschillen met name van elkaar wat betreft hun visie op de zekerheid van kennis. Bij het Verlichtingsmodernisme is men van mening dat eenmaal opgedane kennis ‘klopt’ en, onafhankelijk van de context, geldig is. Bij het sceptisch modernisme betwijfelt men kennis voortdurend, maar wordt desalniettemin getracht zoveel mogelijk van deze ‘onzekere kennis’ te verzamelen. Bij het postmodernisme, tenslotte, is men van mening dat kennis zeer contextgevoelig is, en men zich daarom ‘beperkt’ tot het voortdurend onder vuur nemen van misplaatste waarheidsclaims en tot een ironisch ‘spelen met kennis’. De hiervoor besproken parallellen die de drie ideaaltypen vertonen met de verschillende wetenschapsvisies bieden hiermee een handvat voor een mogelijke verklaring voor de populariteit van complottheorieën in de huidige, laatmoderne samenleving(en). Deze verklaring zal worden gezocht in de verhouding van mensen ten opzichte van kennis. Er zal worden beargumenteerd dat de meeste mensen tegenwoordig minder vertrouwen hebben in de zekerheid van kennis en ‘de autoriteiten’ (wetenschappers, de overheid, etcetera) waarvan deze kennis afkomstig is.

4.5. Onzekere ‘paranoia’

De hiervoor beschreven resultaten vereisen een aanvulling op de in Hoofdstuk 2 besproken klassieke theorieën over het geloof in complottheorieën. Waar de klassieke theorieën zich uitsluitend richtten op een dogmatisch geloof in complottheorieën, is in

het voorgaande te zien dat slechts één van de drie ideaaltypen betrekking heeft op een dergelijk ‘zeker’ complotdenken. Het beeld van de (klinisch) paranoïde, rechtse ‘crackpot’ lijkt in het licht van deze bevindingen steeds meer een karikatuur van de mensen die zich op het internet met complottheorieën bezighouden. In werkelijkheid zijn de meeste complottheoretici helemaal niet zo zeker van de aanwezigheid en hoedanigheid van eventuele samenzweerdere, maar geven zij door het complotdenken juist uiting aan een grote mate van *onzekerheid*.

Om de aanwezigheid van de meer onzekere vormen van het complotdenken te verklaren, dient dit aspect van onzekerheid in het brandpunt van de analyse te worden geplaatst. Overeenkomstig met de hiervoor gepresenteerde onderzoeksbevindingen van deze meer onzekere vormen van complotdenken ziet Knight (2000; 2002) het complotdenken niet zo zeer als een solide overtuiging dat er een complot wordt gesmeed (en men exact doorheeft hoe het verbond er uit ziet), maar meer als een sluimerend vermoeden dat er iets (maar wat? en door wie?) onder de pet wordt gehouden. Het denken in complottheorieën moet volgens hem zodoende minder gezien worden als een dogmatisch geloof in de juistheid van deze theorieën, maar meer als een uiting van onzekerheid en wantrouwen. Zoals Knight (2000: 44) stelt:

Though there are still examples of paranoid politics structured by a single, rigid doctrine of scapegoating, for many Americans conspiratorial explanations are less an item of inflexible faith than an often uncoordinated expression of doubt and distrust.

Dean (2002: 92) vult aan:

All we know are bits and pieces without a plot. This is the way conspiracy theories work. Most fail to delineate any conspiracy at all. They simply counter conventional narratives with suspicions and allegations that, more often than not, resist coherent employment.

Volgens Knight (2000: 4) is het complotdenken de afgelopen decennia veranderd van een paradoxaal zekere vorm van paranoia die de eigen identiteit versterkt (door deze tegenover een bepaalde ‘vijand’ te stellen) naar een veel meer onzekere vorm van paranoia waarin alles betwijfeld wordt.

De vorm die Knight en Dean beschrijven, komt grotendeels overeen met de meer onzekere vormen van het complotdenken zoals die zijn teruggevonden in dit onderzoek. Zo komt uit de resultaten naar voren dat de complottheoreticus als ‘scepticus’ niet alleen de ‘officiële’ verklaring betwijfelt, maar ook de verschillende alternatieve verklaringen onderwerpt aan een kritische analyse. De complottheoreticus als ‘speler’ komt er zelfs, zoals eerder bleek, in het geheel niet toe om sluitende alternatieve theorieën op te stellen, maar kan desondanks genieten van de pogingen van anderen.

Deze ‘nieuwe’ vorm van complotdenken kan gekenschetst worden als een radicaal sceptische grondhouding ten opzichte van kennis. Knight (2000) verklaart deze toegenomen scepsis enerzijds vanuit ontdekkingen over het bedrog en machtmisbruik van (delen van) de (in dit geval Amerikaanse) overheid en anderzijds vanuit de enorme toename van beschikbare informatie. In het eerste geval kan gedacht worden aan openbaringen in het kader van de Watergate-affaire of over COINTELPRO, het programma van de FBI dat tot doel had dissidente groepen in diskrediet te brengen (Knight, 2000: 25). In het tweede geval gaat het om de enorm toegenomen hoeveelheid informatie (bijvoorbeeld berichten op internet of wetenschappelijke bevindingen die in korte persberichten in de media worden weergegeven) en de hiermee gepaard gaande onderlinge tegenstrijdigheid van deze informatie. Knight (2000: 182) stelt:

Hardly a week goes by without the uncritical reporting of a new half-baked medical “discovery,” which is silently contradicted by later “revolutionary” and “important” findings: salt is good for you, salt is bad for you; HRT prevents cervical cancer, HRT can cause breast cancer; oat bran prevents heart disease, oat bran has negligible effects; and so on.

Deze bevindingen volgen elkaar niet alleen op (zodat de laatste gezien kan worden als verfijning van een eerdere bevinding), maar concurreren ook tegelijkertijd met elkaar. Een goed voorbeeld hiervan is te vinden bij complottheorieën waarin wordt gesteld dat AIDS een menselijke creatie is en is ingezet als biologisch wapen tegen homoseksuelen, Afrikanen en drugsgebruikers (Vankin & Whalen, 2004: 399-404). De algemeen geaccepteerde versie van de herkomst van AIDS -dat groene apen het op een Afrikaans mens hebben overgedragen- rust op de theorie over een grootschalige

en nagenoeg ogenblikkelijke mutatie van het STLV-III virus (het op HIV lijkende virus dat bij groene apen is gevonden) (Vankin & Whalen, 2004: 400-401). Deze theorie over de mutatie van het STLV-III virus tot het HIV virus zoals dat bij mensen wordt teruggevonden, wordt echter door sommige wetenschappers aangevochten vanuit het idee dat een dergelijke mutatie nooit zo snel en grootschalig kan plaatsvinden (vergelijk Van Dongen, 2003). Waar ‘experts’ onderling van mening verschillen (zoals in het voorgaande voorbeeld het geval is), wordt het voor ‘leken’, bij een gebrek aan objectieve criteria, moeilijk om te bepalen welke expert nu moet worden geloofd. Beck (1992: 169) stelt dan ook dat:

Where science used to be convincing qua science, today, in view of the contradictory babble of scientific tongues, the faith in science or the faith in alternative science (or this method, this approach, this orientation) becomes decisive.

Een wetenschapper, of zelfs de wetenschap in zijn geheel wordt zodoende slechts één van de aanbieders op de ‘kennismarkt’. Mensen moeten zelf een interpretatie van feiten kiezen en er ontstaat ruimte voor een eigen, alternatieve interpretatie. Of iets voor waar wordt aangenomen hangt al met al af van de mate van vertrouwen ten aanzien van degene die het verkondigt. In het meest extreme geval (bij een totaal wantrouwen van anderen) blijft hierdoor alleen de eigen interpretatie nog over.

4.6. Het probleem van vertrouwen

Door onzekerheid en een gebrek aan vertrouwen als de hoofdbestanddelen van het complotdenken te beschouwen, kan dit denken binnen meer overkoepelende sociologische theorieën worden geplaatst. Kenmerkend voor de huidige, laatmoderne samenlevingen is volgens Beck (1992) en Giddens (1990) juist deze afname van zekerheid (of de ‘illusie’ van zekerheid) mede als gevolg van een verlies aan vertrouwen in ‘experts’.

Beck (1992: 158-160) schetst een ontwikkeling waarin de voortgaande verwetenschappelijking juist leidt tot een afname van het geloof in wetenschappelijke kennis. Volgens Beck is er in de geschiedenis van de relatie van de wetenschap tot de rest van de samenleving sprake van een *primaire* en een *reflexieve*

verwetenschappelijking. In de eerste fase fungeert de wetenschap als een soort ontdekkingsreiziger door onontgonnen gebied te verkennen, te beschrijven en tenslotte te verklaren. De gedachte hierbij was dat wetenschap een superieure vorm van kennis opleverde. Doordat er nog maar weinig afzonderlijke wetenschappelijke disciplines waren en deze zich niet op de zelfde onderzoeksvelden begaven, konden fouten en vergissingen 'intern' worden gehouden. Binnen de wetenschappelijke disciplines konden de wetenschappelijke bevindingen worden betwijfeld, terwijl deze bevindingen naar buiten toe als 'zekerheden' konden worden gepresenteerd. Deze fase is inmiddels opgevolgd door de fase van reflexieve verwetenschappelijking, waarin de wetenschap steeds meer te maken krijgt met zijn eigen producten, effecten en misstappen. Door een sterke toename van het aantal wetenschappelijke disciplines (met ieder hun eigen belangen) en het feit dat hun onderzoeksgebieden steeds meer overlappen, komen de onvolkomenheden die voorheen binnen de eigen kring konden worden gehouden nu veel meer aan het licht. De scepsis die voorheen intern gericht was, wordt hierdoor ook voor 'de buitenwereld' zichtbaar. Deze ontgrenzing van scepsis heeft er toe geleid dat de wetenschap haar monopolie op de waarheid heeft verloren. Feiten, zo ziet men in, zijn niets anders dan antwoorden op vragen die net zo goed anders hadden kunnen zijn (Beck, 1992: 165-167).

Waar Beck vooral epistemologische problemen omtrent de (on)zekerheid van kennis waarneemt, ziet Giddens (1990) de huidige tijd als één die gedomineerd wordt door een gebrek aan vertrouwen in 'onbekenden'. Terwijl sociale relaties in vroegere tijden voornamelijk lokaal georganiseerd waren, is de context waarbinnen men tegenwoordig relaties aan moet gaan vele male groter. Vergeleken met vroegere tijden hebben we tegenwoordig veel meer met 'vreemden' te maken; mensen met wie we geen *persoonlijke* relatie hebben, maar waarmee we desondanks te maken hebben, zoals de chirurg in het ziekenhuis of de handelaar in aandelen. Net als omgang met bekenden vereisen relaties met onbekenden een bepaalde mate van vertrouwen, maar in tegenstelling tot de relatie met bekenden is deze vertrouwensrelatie er niet één die over een langere periode is opgebouwd door persoonlijke omgang. Deze mensen fungeren in het contact als 'vreemden' als het gezicht van *abstracte systemen* waarvan de interne werking geheel of gedeeltelijk verborgen blijft. De vertrouwensrelatie met deze onbekenden berust op een vorm van vertrouwen, niet alleen in de persoon zelf, maar in het systeem dat zij vertegenwoordigen. Het vertrouwen is in dit geval gebaseerd op het geloof dat men 'binnen het systeem' weet waar men mee bezig is;

we vertrouwen er op dat de chirurg in het ziekenhuis gediplomeerd is om de behandeling uit te voeren en dat zijn instrumenten zorgvuldig gedesinfecteerd worden, en dat de handelaar in aandelen met redelijke zekerheid kan inschatten welke aandelen winstgevend zullen zijn. Hier grijpen de theorieën van Beck en Giddens in elkaar: waar omgang met abstracte systemen gefundeerd is op het vertrouwen op de kennis die in (de ‘experts’ binnen) dit systeem verankert is, kan de ontnuchterende realisering dat deze kennis eigenlijk heel onzeker is, grote deuken in het vertrouwen slaan.

Gezien het voorgaande kan het onzekere complotdenken al met al gezien worden als logisch gevolg van ontwikkelingen in (het denken over) de wetenschap en de neerslag hiervan op de denkwijze van mensen, en niet zozeer als een defect in dit denken, zoals in de klassieke theorieën benadrukt werd. In een wereld waarin verschillende waarheidsclaims met elkaar concurreren is de ‘gekozen’ waarheid steeds meer afhankelijk van het vertrouwen in degene die deze waarheid verkondigt. Juist dit vertrouwen in ‘experts’ en autoriteiten is de afgelopen decennia sterk afgenomen, waardoor de aantrekkingskracht van alternatieve (complot-)theorieën toeneemt.

4.7. Conclusie

In dit hoofdstuk is gedemonstreerd dat er, naast het dogmatisch geloof in complottheorieën van de complottheoreticus als ‘ziener’, nog twee ideaaltypische vormen van het complotdenken te onderscheiden zijn. Deze twee ‘nieuwe’ typen kenmerken zich, in tegenstelling tot het ‘traditionele’ complotdenken, niet door een grote mate van zekerheid in de juistheid van bepaalde theorieën, maar juist door een grote mate van *onzekerheid*. Tegelijkertijd is aangetoond dat deze drie typen van het complotdenken overeenkomsten vertonen met drie wetenschapsvisies: het complotdenken van de complottheoreticus als ‘ziener’ toont het grote vertrouwen in waarheidsvinding en de zekerheid van die kennis die ook bij het Verlichtingsmodernisme terug te vinden is, het complotdenken van de complottheoreticus als ‘scepticus’ straalt de onzekerheid en bescheidenheid van het sceptisch modernisme uit en het complotdenken van de complottheoreticus als ‘speler’ vertoont gelijkenissen met het postmodernisme van Baudrillard en Haraway waar kennis iets is waarin men ‘het ironische’ moet zoeken en waarmee gespeeld kan

worden. Door het aspect van onzekerheid in het brandpunt van de analyse te plaatsen, kan het complotdenken binnen meer algemene sociologische theorieën over het toegenomen bewustzijn van de onzekerheid van kennis en het afgenomen vertrouwen in ‘experts’ worden ingepast. Zo gezien kan de aantrekkingskracht van complottheorieën in de huidige samenleving beschouwd worden als een logisch gevolg van ontwikkelingen in de wetenschap en de neerslag hiervan op de denkwijze van mensen, en niet zozeer als een defect in dit denken.

5. Conclusie en discussie

In de inleiding in Hoofdstuk 1 werd afgevraagd hoe het floreren van complottheorieën kan worden verklaard in het licht van het idee dat de moderne (westerse) wereld in toenemende mate ‘onttoverd’ raakt. Volgens Weber is er in de moderne wereld immers geen plaats meer voor denkbeelden waarin gebeurtenissen worden toegeschreven aan de werking van mysterieuze, onberekenbare krachten die van achter de coulissen het toneelstuk beïnvloeden. Vanuit Webers optiek kunnen mensen die zich met complottheorieën bezighouden en zich in dergelijke termen uiten dan ook worden bestempeld als mensen ‘die het niet begrepen hebben’; als mensen die (om wat voor reden dan ook) onvoldoende vertrouwen hebben in (de kennis van) ‘experts’. Hier botsen de ideeën van Weber met die van Beck en Giddens. In tegenstelling tot de ideeën van Beck en Giddens, kenmerken de ideeën van Weber zich juist door een groot vertrouwen in experts. Volgens Weber (1948: 139) is het niet zo dat, als gevolg van de voortgaande rationalisering, ieder mens beschikt over volledige kennis van hetgeen zich om hem of haar heen afspeelt, maar bestaat (in principe) *wel* de mogelijkheid om deze kennis op elk gewenst moment op te doen. Dit is mogelijk doordat deze kennis, aldus Weber, in het bezit is van experts. Webers karakterisering van de (staats)bureaucratie illustreert zijn vertrouwen in (de kennis van) deze experts. Volgens hem kenmerkt de (staats)bureaucratie zich als een bestuursvorm met een grote mate van betrouwbaarheid (1925 in: Dassen, 1999: 167) die haar gezag ontleent aan de kennis van haar deskundige en gespecialiseerde ambtenaren (Weber: 1925 in: Dassen, 1999: 167; De Jong, 1999: 133). Dit idee van deskundigheid (en zelfs het vertrouwen in de mogelijkheid om iemands ‘deskundigheid’ te *kunnen* bepalen) wordt door Beck geproblematiseerd. Volgens Beck heeft een voortgaande verwetenschappelijking (zoals in Hoofdstuk 4 is uitgelegd) er niet alleen toe geleid dat er meer kennis is verzameld, maar vooral dat steeds duidelijker is geworden dat ‘kennis’ helemaal niet zo zeker is als Weber veronderstelt, en in sommige gevallen zelfs bijzonder arbitrair is. Nu het inzicht dat ‘experts’ helemaal niet zoveel zekerheid kunnen bieden verspreid raakt, wordt ook de omgang met abstracte systemen geproblematiseerd. Volgens Giddens berust de omgang met dergelijke systemen namelijk op het vertrouwen dat men binnen deze

systemen weet waar men mee bezig is en dat blijkt, in het licht van de ideeën van Beck, niet (altijd) het geval te zijn.

Het onzekere complotdenken, zoals dat in dit onderzoek bij de complottheoreticus als ‘scepticus’ en de complottheoreticus als ‘speler’ is teruggevonden, kan hiermee worden verklaard vanuit ontwikkelingen in (het denken over) de wetenschap en de neerslag hiervan op de denkwijze van mensen en niet zozeer als een defect in dit denken. In een wereld waarin verschillende waarheidsclaims met elkaar concurreren is de ‘gekozen’ waarheid steeds meer afhankelijk van het vertrouwen in degene die deze waarheid verkondigt. Juist dit vertrouwen in ‘experts’ en autoriteiten is de afgelopen decennia sterk afgenomen, waardoor de aantrekkingskracht van alternatieve (complot-)theorieën toeneemt. Het complotdenken kan zodoende niet zondermeer worden afgeschilderd als de laatste stuiptrekkingen van een achterhaald wereldbeeld en daardoor als iets voor ‘dummies’, maar laat een manier zien waarop sommige mensen omgaan met de onzekerheid van de huidige, laatmoderne tijd.

Literatuurlijst

- Adorno, Theodor W. (1994). *The Stars Down to Earth and Other Essays on the Irrational in Culture*. Londen: Routledge.
- Aupers, Stef. (2002). 'Everything is connected': naar een sociologie van paranoia en complottheorieën. *Sociologische Gids*, 49, pp. 313-326.
- Aupers, Stef. (2004). *In de ban van moderniteit: De sacralisering van het zelf en computertechnologie*. Amsterdam: Aksant.
- Babbie, Earl R. (2003). *The Practice of Social Research (10th ed.)*. Belmont: Thomson/Wadsworth.
- Baudrillard, Jean. (1993). Interview: 'Game with Vestiges'. In: M.Gane (ed.) *Baudrillard Live: Selected Interviews*. Londen: Routledge.
- Beck, Ulrich. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Londen: Sage.
- Dassen, Patrick. (1999). *De onttovering van de wereld : Max Weber en het probleem van de moderniteit in Duitsland, 1890-1920*. Amsterdam: Oorschot.
- Dean, Jodi. (1998). *Aliens in America: Conspiracy Cultures from Outerspace to Cyberspace*. New York: Cornell University Press.
- Dean, Jodi. (2002). If Anything is Possible. In: P.Knight (ed.) *Conspiracy Nation: The Politics of Paranoia in Postwar America*. New York: New York University Press.
- Dongen, Johan, van. (2003). *AIDS: de grootste misdaad in de medische geschiedenis*. Rijswijk: Elmar.
- Freud, Sigmund. (1986). *Psychoanalytische opmerkingen over een autobiografisch beschreven geval van paranoia (dementia paranoides) ['Het geval Schreber'] ; Een duivelsneurose in de zeventiende eeuw ; Het faculteitsattest in de zaak Halsmann*. Meppel, Amsterdam: Boom.
- Fricke, Ronald D. Jr. en Schonlau, Matthias. (2002). Advantages and Disadvantages of Internet Research Surveys: Evidence from the Literature. *Field Methods*, 14(4), pp. 347-367.
- Gellner, Ernest. (1992). *Postmodernism, Reason and Religion*. Londen/New York: Routledge.
- Giddens, Anthony. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Goudsblom, Johan. (1960). *Nihilisme en cultuur*. Amsterdam: Arbeiderspers.

- Graumann, Carl Friedrich. (1987). Conspiracy: History and Social Psychology – A Synopsis. In: C.F. Graumann & S.Moscovici. *Changing Conceptions of Conspiracy*. New York: Springer.
- Haraway, Donna. (2001). A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology and Socialist Feminism in the 1980s. In: D.Trend (ed.). *Reading Digital Culture*. Oxford: Blackwell.
- Hofstadter, Richard.(1965). *The Paranoid Style in American Politics : and other essays*. New York: Knopf.
- Houtman, Dick. (2003). De onttovering van de wereld en de crisis van de sociologie: Hoe de sociologen van Gods schoot zijn getuimd. In: D.Houtman, B.Steijn, & J. van Male (red.) *Cultuur telt: Sociologische opstellen voor Leo d'Anjou*. Maastricht: Shaker.
- Inglehart, Ronald. (1987). Extremist Political Positions and Perceptions of Conspiracy: Even Paranoids Have Real Enemies. In: C.F. Graumann & S.Moscovici. *Changing Conceptions of Conspiracy*. New York: Springer.
- Jackson, Devon. (2000). *Conspiranoia: The Mother of All Conspiracy Theories*. New York: Plume.
- James, Nigel. (2001). Militias, the Patriot Movement, and the Internet: the Ideology of Conspiracism. In: J.Parish & M.Parker (ed.) *The Age of Anxiety: Conspiracy Theory and the Human Sciences*. Oxford: Blackwell.
- Jameson, Fredrick. (1988). 'Cognitive Mapping'. In: C. Nelson. en L. Grossberg (ed.). *Marxism and the Interpretation of Culture*. Londen: Macmillan.
- Jameson, Fredrick. (1991). *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Johnson, George. (1983). *Architects of Fear: Conspiracy Theories and Paranoia in American Politics*. Los Angeles: Tarcher.
- Jong, Mart-Jan, de. (1999). *Grootmeesters van de sociologie*. Amsterdam: Boom
- Knight, Peter. (2000). *Conspiracy Culture: From Kennedy to The X-Files*. Londen: Routledge.
- Knight, Peter. (2002). Introduction: A Nation of Conspiracy Theorists. In: P.Knight (ed.) *Conspiracy Nation: The Politics of Paranoia in Postwar America*. New York: New York University Press.
- Lane, Robert E. (1966). The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society. *American Sociological Review*, 31, pp. 649-662.

- Lipset, Seymour Martin (1971). *Political Man*. Londen: Heinemann Educational Books.
- Lipset, Seymour Martin en Raab, Earl. (1971). *The Politics of Unreason: Right Wing Extremism in America, 1790-1970*. Londen: Heinemann Educational Books.
- Liotard, Jean-François. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mann, Chris. & Steward, Fiona. (2000). *Internet Communication and Qualitative Research: a Handbook for Researching Online*. Londen: Sage.
- Mason, Fran. (2002). A Poor Person's Cognitive Mapping. In: P.Knight (ed.) *Conspiracy Nation: The Politics of Paranoia in Postwar America*. New York: New York University Press.
- Maxwell, Joseph A. (1996). *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*. Londen: Sage.
- Melley, Timothy. (2000). *Empire of Conspiracy: The Culture of Paranoia in Postwar America*. Ithaka/Londen: Cornell University Press.
- Melley, Timothy. (2002). Agency Panic and the Culture of Conspiracy. In: P.Knight (ed.) *Conspiracy Nation: The Politics of Paranoia in Postwar America*. New York: New York University Press.
- Moore, Michael. (2004). *Klauwen af van mijn land!*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Namier, Lewis Bernstein. (1952). *Avenues of History*. Londen: Hamish Hamilton.
- Neuman, W. Lawrence. (2000). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Boston: Allyn & Bacon.
- Parker, Martin. (2001). Human Science as Conspiracy Theory. In: J.Parish & M.Parker (ed.) *The Age of Anxiety: Conspiracy Theory and the Human Sciences*. Oxford: Blackwell.
- Popper, Karl (1969). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. Londen: Routledge & Kegan Paul.
- Quinne, Eithne. (2002). "All Eyez on Me": The Paranoid Style of Tupac Shakur. In: P.Knight (ed.) *Conspiracy Nation: The Politics of Paranoia in Postwar America*. New York: New York University Press.
- Seidman, Steven. (1998). *Contested Knowledge: Social Theory in the Postmodern Era (2nd ed.)*. Malden: Blackwell.

- Spark, Alisdair. (2001). *Conjuring Order: The New World Order and Conspiracy Theories of Globalization*. In: J.Parish & M.Parker (ed.) *The Age of Anxiety: Conspiracy Theory and the Human Sciences*. Oxford: Blackwell.
- Steward, Kathleen. (1999). *Conspiracy Theory's Worlds*. In: G.Marcus (ed.). *Paranoia Within Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Toulmin, Stephen. (1990). *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity*. New York: Macmillan.
- Turner, Patricia A. (1993). *I Heard It through the Grapevine: Rumor in African-American Culture*. Los Angeles: University of California Press.
- Vankin, Jonathan en Whalen, John. (2004). *The 80 Greatest Conspiracies of All Time*. New York: Kensington.
- Weber, Max. (1925). *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, Max. (1948) *Science as a Vocation*. In: H.H. Gerth & C. Wright Mills (red.). *From Max Weber: Essays in Sociology*. Londen: Routledge.
- Wood, Gordon S. (1982). *Conspiracy and the Paranoid Style: Causality and Deceit in the Eighteenth Century*. *The William and Mary Quarterly*, 39, pp. 401-441.

Bijlage 1: Vragenlijst

-Why do you post and read messages about contested knowledge on usenet groups or mailinglists?

-Which theories in contested knowledge are you interested in, like for example 9/11, the war on Iraq, the JFK assassination, etcetera? And what do you think about those theories: do you believe them, do you disbelieve them, do you take an intermediate position on the matter? And how strongly do you feel about that position?

-When did contested knowledge start to play a role in your life? And, why then? Do you feel it has changed your life? And, how?

-In which (daily) situations does your interest in contested knowledge play a role? For example: watching certain TV shows, reading certain books, visiting certain websites, posting messages on the Internet, water cooler conversations, etcetera.

-Does your interest in contested knowledge play a role in certain aspects of your life, like for example voting (or refraining from voting), buying (or refraining from buying) products from certain manufacturers, membership (or refraining from membership) of certain organisations, etcetera?

-People on mailinglists or newsgroups about contested knowledge are sometimes being ridiculed for posting their alternative views on events that differ from the 'generally accepted' version. How do you feel about that?

-In some cases, views that were once considered contested knowledge have now become the "generally accepted" versions of events, like Watergate, Iran-Contra, etcetera. How important is it for you that the (currently) alternative view may eventually be the 'generally accepted' version of events? How would you feel if the alternative view would eventually be proven incorrect?

-What, in your opinion, is the biggest problem with your city/country/the world?

Thank you for answering the questions until here. Now I would like to ask you some general questions

-Where do you currently live (country, city)?

-What is your age?

-What is your current occupation?

-What is your highest completed level of education (if you are still studying, that study will count as the highest completed study)?

-What is your marital status? Do you have kids currently living with you?

-In the past 10 years, how many times have you voted (if eligible) in political elections (and in which)?

-What political party/candidate do you regularly vote for?

Thank you for answering these questions.

Bijlage 2: Yahoogroups

Beyond_the_outer_limits (355 leden)

Beschrijving:

"The history of the world is the history of the warfare between secret societies." -
Ishmael Reed

The truth is BEYOND far out!!!!

New improved group for conspiracy theory, doomsday prophesy, rants, extreme paranoia, Fortean phenomena, UFOs, Annunaki, Nibiru, Dogons, alien abduction, schizophrenic worldview, ghosts, fetishism, spiritualism, fringe science, Rapture and Left Behind, one world government and gun mania, modern primitives, body modification, irreverence, iconoclasm, NORML, Hollow Earth, ultra-fundamentalism, heresy, astrology, Scientology, Urantia, Discordia, Wicca, Luciferianism, Satanism, Zionism, ZOG, NWO, NAM*LA, Bilderbergs, Project Monarch, MK-ULTRA, MPD/DID, avatars, Freemasonry, gnosticism, Holy Grail, lizard people, weird Bible interpretation, freaks, crackpots, anything weird, LOW BROW ART, visceral Bible art, cryptozoology, recovered memory, SRA, contention, no-holds-barred flame wars, ETC.

If you're thin-skinned, don't bite when you're baited! But if you can take 'stuff' as well as you dish it out, then have fun! No holds barred!

Axe grinding encouraged! Expect baiting and trolling! CIA agents and Illuminati just might be spying here!

Lurk if you're shy. Better yet, dare to express your pet weird opinions, conspiracy theories, communiqués from the militia movement neo-Nazis and Christian Identity, even the stuff your dog tells you!!! Dare to rip aluminum foil off your cranium and share what aliens from Sirius/Uranus have been telling you!

Let's have fun here! But don't expect good, clean fun! Dare to get your hands dirty!

Let it all hang out!

Bushcon4 (163 leden)

Beschrijving:

This group is for those that KNOW the Bush's are criminals and, are looking for a place to discuss the stories they run across.

Nothing is TOO outrageous.

We are a group united to spread information.

If you attack a member, you are the enemy and, will be banned (just send a letter to the moderator(s). Republicans will be banned.

Conservatives will be banned.

Bring your wildest conspiracies here to be proven or debunked and, acted upon.

Be sure to check out the "Photos" section. We also have articles and links.

Feel free to leave articles or photos or art or documents for the world to see.

And, take our political polls! The results will be sent EVERYWHERE.

Be sure to download the new Anti_Chenev radio ad (compliments of www.gwbush.com) from the "Files" section and, send it to all of your friends and, the media.

Conspiracy (59 leden)

Beschrijving:

This is a mailing network for conspiracy theories. Send your paraniod thoughts here. Learn what's going on in the world. Be informed.

Conspiracy-Theory (621 leden)

Beschrijving:

It's a conspiracy! Are you paranoid? Do you think you are being watched? Are we being told what to do? Is our government hiding something? Is the U.N. taking

control of the globe? Is our enemy Washington D.C.? Is the black community Paranoid? Airplane crashes? Attack on America? BATF? The Bilerberg Group? black ops? Black Helicopters? CIA? Contra? Covert Operations? Death Camps? The Drug War? Energy? The FBI? Freemasons? Grocery store prices? Illegal Search and Seizure? Iraq? Israel? New World Order? N.S.A.? Media Blackouts? Middle East? Military Action? Mind Control? The Mob? Mossad? Weather Control? World Army? Skull and Bones? Secret News? Secret Organizations? Spy's? Terrorist Activities? TELL US WHAT YOU THINK !!!!! This is a list used for discussion. So...Just put on your black hat and dark glasses so nobody will know who you are and come on in (Please No Religious Post at this group)

Conspiracy-Theory-Politics (342 leden)

Beschrijving:

Africa, Biological Weapons, Brady Bill, Chemical Weapons, Control of the News, Criminal Justice, Drug Smuggling, Drug War, Elections, The Elite, Environmental, Europe, Fascist, Global Agenda, Global Transformation Strategies, Government Policies, Gun Control, Human Rights, Illuminati, Influence In Government, Income Tax, The Invisible Government, Iraq, Law Schools, Lawyers, MIA's, Middle East, Natural Law, Oil Politics, Osama bin Laden, Parties, The Police State, Population Control, POW's, Taxes, Terrorism, Vietnam, War, etc. Who do you think will be our next president? TELL US WHAT YOU THINK !!!!! This is a group used for discussion. So ... come on in and join us. Who knows we might even learn something. Visit <http://www.jerrysthings.com/books.html> Oh by the way! Who would you vote for ---- George W. Bush or John Kerry?

Conspiranoia (476 leden)

Beschrijving:

Exposing Conspiracies and Cover-ups. Mind Control, Clandestine Operations - the CIA, MI6, Mossad, KGB et al. The Hidden Hand, The Illuminati, The Protocols, The Committee of 300, The Self-appointed Global elite and other Secret Societies.

Scripture, Prophecy, Aliens and UFOs. Global News - past, present and - future!

The Truth needs to be spoken, without fear or favour.

All are very welcome, but no personal abuse to any list member is tolerated.

ConspiracyBruthasCorner (96 leden)

Beschrijving:

My very own posting group for the daily news (no CNN, Fox crap here..) If the truth is out there Im going to find it! The goal is to make governmental lying and deception so politically expensive, that they have no choice but to tell it like it is! because if they dont I sure will! ALL DEBATE is welcome!

absolutely...

NO HATRED ALLOWED! OPINIONS ON TOPICS ALLOWED... BUT NO SPEWING OF ANY VENOMOUS STATEMENTS TO OR ABOUT ANYONE WITHOUT "SPECIFIC LOGICAL FACTS" TO BACK UP ARGUMENTS..

NO DISDAIN FOR SPECIFIC ETHNICITIES... YOU DONT LIKE SOMEONE, BE SPECIFIC! MEANING NO GENERALIZATIONS

NO THREATS OF VIOLENCE OR INJURIOUS ACT UNLESS IMPOSED TOWARDS MEMBERS THAT OCCUPY 1600 PENNSYLVANIA AVE, DOD AND VARIOUS OTHER AGENCIES THAT LIE TO THE PUBLIC.

NO ADVOCATING OF KILLING ANY OTHER PERSON(S) UNLESS YOU ARE WILLING TO COMMIT TO THE ACT YOURSELF..AND IF YOU ARE WILLING, YOU WILL BE REPORTED TO HOMELAND SECURITY.. IT WILL GIVE THEM SOMETHING TO DO...

finally....

NO ADVOCATING OF ANNIHILATING ANY RACES ON THIS PLANET FOR ANY REASONS UNLESS..

1) You have been annihilated yourself and somehow reincarnated therefore you can discuss the benefits of its use due to "hands on experience"

2) You are God..(i.e. your God) and can provide 2 pieces of valid ID confirming the above. All others that do not fit into the above requirements, do not qualify and therefore must PLAY FAIR...

Post all ya like, discuss all ya like, but rememeber Factual-Actuals only! Idiot statements and non-fact supported opinions maybe subject to an intelligence reiview and declassified for the group to view..

Conspirewire (119 leden)

Beschrijving:

The News You Aren't Hearing -- Selected By the Editors of Conspire.Com

Ctrl (294 leden)

Beschrijving:

A scholarly discussion and information exchange on the subject of conspiracy theory. Shine some light in our dark past, illuminate the present, And foreshadow the future. In Peace.

DavidIcke (331 leden)

Beschrijving:

Welcome to this club. I was once a member of Illuminati David Icke, but for some strange reason the club dissapeared and I could no longer contact the founder. Hopefully the same will not happen with this club. Feel free to raise any issue which is David Icke related and hey, if you are a reptile - you're not welcome!

Davidickestruthseekers (70 leden)

Beschrijving:

Note Unauthorised & Unofficial has nothing to do with David Icke himself.This is a list for David Icke readers. The real-life Fox Mulder. Unlike the X-files. The reality that we truly believe is a lie. This is the place for people who are in the Awakened or Awakening process. Well Done!!! For you now realise how you have been Manipulated to think & believe in a certain way. Perhaps you are on a Spiritual Journey because of feeling lost or confused? Do not worry if you are becoming Enlightend with Knowledge, because the Human Race is undergoing a

Transformation. This list is for all especially those who are on a path taking in each of the Spiritual Growth, Alternative Health, Ufo Abduction's, Aliens, Reptilians, Conspiracy Theories, George Orwell 1984 - Big Brother - Microchipping Humans, Psychic Awareness, ESP, Channeling, Remote Viewing, Freemasonry, Esoteric Knowledge, Mayan 2012 Prophecies - Planetary & Cosmic Consciousness shift, Genetically Modified Food Crops, 911 conspiracy, the Matrix film & related matters And more ... And of course what David Icke has to say. Is all related at the end of the day. But guess what. It is not going to be an easy ride.. so, let's discuss & share the Latest Conspiracy Theories, Alternative Health News, What the Secret Government has in store for us...

Electromagnetic_mind_control (133 leden)

Beschrijving:

There really is such a thing as electromagnetic mind control and it's killing someone I love right now. I started this group because he is being slowly driven to insanity and death by these people who are running experiments on him to see what he can take and whether they can make him insane or kill himself. They stuck an implant in his body during an emergency surgery, I've felt this thing myself. It receives voice signals he can hear and (I have deduced) it also stimulates his brain with tiny electric currents which simulate electro chemical potentials. For example, when you pinch your arm neurons send a message to your brain and cause a tiny (in the milliamp range) change in the electric potential of a specific part of the brain. This kind of implant can make it feel exactly like your arm being pinched by simply placing the same current in the correct part of the brain. Imagine what a red hot sword entering your anus would feel like. My friend has been tortured in this way by these people using remote mind control without ever touching him, or even being near him.

I'm going to get that thing cut out of him as soon as possible. They are threatening to kill him first and if that happens I will go after them through the courts and if that fails I will simply go after them.

Sound crazy? Well if you're someone who's dealing with this, yourself or a loved one, PLEASE join the group and help create a support system. The Chat feature seems especially useful for this when help is needed urgently. I am not a nutcase, military/intelligence provocateur, cop, or anything like that. This is not a trap, hopefully it's a way out of one. PLEASE JOIN AND MAKE A DIFFERENCE!

HouseofChing (405 leden)

Beschrijving:

For those seeking the truth. Tracing world governments roots through the ancients, masons, Illuminati, Council on Foreign Relations, Trilateral Commission, the Bilderbergs, to it's present structure. Speak out and enlighten others. The ideas and thoughts perpetuated by the national media are false. Help each other discover the truth.

Konformist (1378 leden)

Beschrijving:

Kirby The Konspiracy Boy says, "Don't join this mailing list!!! It's all a diabolical brainwashing plot!!!"

ParanoidTimes (952 leden)

Beschrijving:

For those who thrive on conspiracies, and are hypervigilant in such matters.

This group aims not only to inform each other of issues which engender deserved doses of paranoia, but to serve as a desensitization mechanism through which we can all learn to tolerate the highest levels of paranoid exposure.

The group also offers refuge for those who are prone to slip into complacency, and thus render themselves vulnerable during such aberrant periods of irrational denial. Here you will find the elixir of survival - the material by which you can restore your armor... and the stamina to reacquire a sane and healthy degree of paranoia once again.

We aspire to the supreme state of hypervigilance, remaining ever mindful of that hallowed motto:

IF YOU'RE NOT PARANOID THEN YOU'RE NOT PAYING ATTENTION!

Quiche (498 leden)

Beschrijving:

This is the Yahoo Group companion to the website archives the home of conspiracy theories and discussion and debunking of alternative fringe topics. Join us as either a writer or a reader and find the truth.

Rayelan (1281 leden)

Beschrijving:

Rumor Mill News presents the truth behind the headlines. RMNews was started in June of 1996 as a vehicle to tell the American people the truth about what is going on in governments, worldwide.

Much of our information comes from Sources within governments and intelligence agencies worldwide. Our Sources give the behind the scenes "hints" that allow the readers to understand what really goes on when the television cameras aren't around.

Because our Sources can see the "big picture", many times they are several years ahead of the rest of the world press in their predictions.

RUMORMILLNEWS (828 leden)

Beschrijving:

This page features cutting edge information in all fields from politics to UFOs to health and medicine.

The information comes in 24 hours a day from researchers world wide.

(The fact that news stories appear on this webpage, does not necessarily mean RMNews endorses the story)

SUSPICIOUS-MINDS (73 leden)

Beschrijving:

conspiracies include:

J.F.K., R.F.K., H.A.R.R.P., U.F.O.'S, GOVERNMENT COVER-UPS, PARANORMAL MYSTERIES, AND UNEXPLAINED EVENTS, SECRET GROUPS, AND MUCH MUCH MORE

Also includes Alternative World news and political reports, also Middle East politics.

The truth about the government (111 leden)

Beschrijving:

DID YOU KNOW THAT WHEN THE OKLAHOMA BOMBING HAPPENED, THE FEDERAL ARMS ACT WAS GOING TO BE VOTED ON THAT WEEK? OR THAT THE STAFF IN THE FEDERAL BUILDING HAD THE DAY OFF, FOR NO REASON AT ALL?

THINK ABOUT WHAT IS HAPPENING AROUND YOU. WE ARE SLOWLY LOSING OUR RIGHTS.

Truthseeker2000 (59 leden)

Beschrijving:

Conspiracy, Government, NWO, New World Order, Illuminati, Antichrist, Banking, IMF, FED, Federal Reserve, Terrorism, Occult, Wicca, Witchcraft, Masonry, Secret Society, Satanism, UFO, One World Government, United Nations, NATO, Zionism, Jews, Islam, Armageddon, WWII, Rothschild, Rockefeller

Wtc-conspiracy (96 leden)

Beschrijving:

What was REALLY behind the terrorist bombings of 9-11-01? Where did the money come from? Who was really involved, and were we warned? This group is a forum for expressing your theories on these events.

Bijlage 3: Respondenten

| Resnr | Leeftijd: Beroep | Woonplaats |
|-------|---|------------------------------|
| R1 | 43 Software engineer | Charlotte, NC, USA |
| R2 | 43 writer/artist/landlord | New York City, USA |
| R3 | 26 Respiratory therapist | Newark, USA |
| R4 | 38 Unemployed | New Orleans, Louisiana, USA |
| R5 | 50 Self employed hemp sales and education | Calico Rock, Arkansas, USA |
| R6 | 39 Leadership | Tomahawk, Wisconsin, USA |
| R7 | 25 Mechanical Engineer | Akron, OH, U.S.A. |
| R8 | 72 semi retired | Montgomery, Texas, U.S.A. |
| R9 | 88 teacher of lemmings, professional lover of the white race | OHIO, USA |
| R10 | 50 Unemployed electrician | Oregon, USA |
| R11 | 52 frame tech Citizens/Frontier Telephone(formerly Global Crossing) | rochester,new york,usa |
| R12 | | USA |
| R13 | 34 Maid | Vail, Arizona, USA |
| R14 | 41 fabricator | Wisconsin, USA |
| R15 | 50 Custodian of a Public School | United States of America |
| R16 | 43 I index books and am currently writing one. | San Pedro, California, USA |
| R17 | 56 computer programmer | Victoria, BC, Canada |
| R18 | 55 store clerk | Yakima, Washington, USA |
| R19 | 82 Real estate Manager | Kenai Peninsula, Alaska, USA |
| R20 | 71 retired | Greenville, Texas, USA |
| R21 | 64 Activist, Lightworker | Newport, Washington USA |
| R22 | 58 Disability pension recipient at this time/top level management | Perth, Australia |
| R23 | 43 Publisher & Editor | SE Queensland, Australia |
| R24 | 60 Consultant | Los Angeles, CA, USA |
| R25 | 45 Database Engineer, Website Designer and Author | Grapeland, Texas, USA |
| R26 | 39 Repair Semiconductor equipment | Sherman, Texas, USA |
| R27 | 18 Student | Santa Ana, California, USA |
| R28 | 34 House Cleaner (I dropped out of the corporate rat race) | Vail, Arizona, USA |
| R29 | 22 Student | USA |
| R30 | 58 Nurse | San Francisco, USA |
| R31 | 19 student | Bournemouth, UK |
| R32 | 51 Disabled | USA |
| R33 | 47 Post-graduate student | Napier, New Zealand |
| R34 | 52 retail sales | Asheboro, USA |